

ÉRTEKEZÉSEK
A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL
A NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

HELLER FARKAS ÉS DOLÁNYI ALAJOS
A BIZOTTSÁG ELNÖKE A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

ÚJ SOROZAT — I. KÖTET, 8. FÜZET

A KÖZGAZDASÁGTAN RENDSZERE ÉS A POLITIKA

ÍRTA

ifj. BOÉR ELEK
LEVELEZŐ TAG

Felolvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának
1942. február 23-i ülésén

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
B U D A P E S T

1 9 4 3

A KÖZGAZDASÁGTAN RENDSZERE ÉS A POLITIKA

Í R T A

ifj. BOÉR ELEK

LEVELEZŐ TAG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADASA

B U D A P E S T

1 9 4 3

Kiadásra ajánlotta:

Fellner Frigyes r. t.

Abay Gyula l. t.

Kiadásért felel: Voinovich Géza.

21885 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9. Tel.: 122-190,
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

I. Idegen rendszer és saját rendszer.

Minden szaktudományban, amely egy másik tudomány talajából sarjadzott ki és később önállósult, megvan a jelentősége az „idegen rendszer” és a „saját rendszer”¹ megkülönböztetésének; a közgazdaságtanban pedig éppen ezzel ez a helyzet, mert valahányszor előretör az állami gazdaságpolitika, felmerül az a veszély, hogy a közgazdaságtan elveszíti önállóságát, amelyet nem is olyan régen, alig több mint 160 éve nyert el, és idegen rendszerekbe olvad vissza. Ezek a rendszerek kétségtelenül igen előkelő elődökre tekinthetnek vissza, hiszen Aristoteles volt az, aki Platon mellett politikai-etikai rendszerébe oly hatásosan illesztette be a gazdasági problémákat, hogy ezzel egészen az újkorig megszabta a gazdaságtan irányát. Kant hatása alatt azután egészen a legújabb időkig uralkodóvá vált az a nézet, hogy a szaktudományok elhatárolása helyénvaló. Manapság azonban ez ellen a felfogás ellen erős visszahatások észlelhetők. A közgazdaságtan körében a német irodalomban ezek a törekvések többnyire a politikai szociológia síkján mozognak, amely gyakran fenomenológiai alapon áll.² Szívesen elismerjük a maga területén a

¹ L. Horst Wagenführ: *Der Systemgedanke in der Nationalökonomie. Eine methodengeschichtliche Betrachtung*, Jena, 1933. 19. l.

² Különösen a *Gottl*-hoz közelálló gazdasági és filozófiai írók vallják ezt a felfogást. Így *Reinhold Bethke* a kritikai idealizmus szellemében hangoztatja a szaktudományok megalapozásának szükségességét, s egyben azt a követelményt, hogy a gazdaságtudománynak is a történelmi valóság lényegét kell megragadnia. A fenomenológiai irányhoz tartozik *Erich Egner* is. Ő azonban annyiban mérsékeltebb álláspontra helyezkedik, hogy több megértést tanúsít a történeti gazdasági rendek változandósága iránt. Fenomenológiai alapon

gazdaságszociológia igazát, de nem lehet azzal kezdeni, hogy „a gazdasági valóságot a maga totalitásában” ragadjuk meg,³ mert ez nem az elméleti közgazdaságtannak, hanem a gazdaságszociológiának a feladata. Az ismeretcélok különválasztása nem pusztán az „újkori szekularizált

foglal állást a politikai szociológia, illetve a politikai elmélet mellett *Georg Weippert*, *Theodor Pütz* és *Siegfried Wendt* is. *Klaus Wilhelm Rath* is kiemeli⁴ a „fenomenológiai leírás” szükséges voltát, elismerő szavakat talál Gottl számára és határozottan síkra száll ontológiai alapon a „népies államgazdaság” mellett.

L. *Reinhold Bethke*: *Gesetz und Gestaltung. Über die Einheit und Grenze der Wirtschaftstheorie.* Jena, 1935, 28, 35. és 56. l., továbbá u. a. *Lebendige Wissenschaft.* Tübingen, 1937. 3. és 7. l.

és u. a. *Objektivität und Weltanschauung. Über das Grundproblem der wissenschaftlichen Selbstbesinnung.* Finanzarchiv N. F. Bd. 4. 1936/37, 50. l.

L. *Erich Egner*: *Möglichkeit und Aufgabe einer deutschen Volkswirtschaftslehre.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 97. H. 1. (Okt. 1936), 75—113. l.

és u. a. *Blüte und Verfall der Wirtschaft. Eine Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung.* Leipzig, 1936. különösen 34. és köv. l.

L. *Georg Weippert*: *Die Wirtschaftstheorie als politische Wissenschaft. Versuch einer Grundlegung.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 97. H. 1. (Okt. 1936.) 29. l.

és u. a. *Daseinsgestaltung,* Leipzig, 1938. különösen III. l. és 148. és köv. l.

L. *Theodor Pütz*: *Über den politischen Charakter der Volkswirtschaftslehre. Kleines Streitgespräch zwischen W. Vleugels und Th. Pütz.* Finanzarchiv N. F. Bd. 4. 1937, 501. és 504. l.

és u. a.: *Über den Erkenntnisgegenstand der Volkswirtschaftslehre.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 100. H. 1/2. (Nov. 1939) 115. l.

L. *Siegfried Wendt*: *Grenznutzentheorie oder Volkswirtschaftslehre?* Finanzarchiv Bd. 3. H. 1. 1935. 38. és 39. l.

L. *Klaus Wilhelm Rath*: *Die Aufgabe einer Selbstbesinnung der Finanzwissenschaft.* Finanzarchiv N. F. Bd. 3. H. 1. 1935, 38. és 39. l.

és u. a.: *Öffentliche Hand oder volksbewußte Staatswirtschaft?* Finanzarchiv N. F. Bd. 4. 1936/37, 271. és 279. l.

Rath-nak „Geschichte und Wirtschaft” című 1937-ben megjelent értekezése, amelyben ugyancsak a népies gazdaság mellett száll síkra, nem volt számunkra hozzáférhető.

³ L. *Erich Egner*: *Möglichkeit und Aufgabe einer deutschen Volkswirtschaftslehre,* id. értekezés, 104. l.

gondolkodás" terméke,¹ mert a felvilágosodás szellemétől függetlenül is megvan a maga létjogosultsága a kultúr-tudományok területén is. Ma már tulajdonképpen nem is a közgazdaságtan rendszertani önállósága, hanem csupán a gazdaságtudomány elhatárolása és rendszerének felépítése lehetne vitás. Minthogy azonban mostanság figyelemreméltó törekvések veszélyeztetik a közgazdaságtan rendszertani önállóságát, szembe kell néznünk ezzel a kérdéssel is. Fejtegetéseink zöme azonban mégis csak a rendszer felépítésére vonatkozik.

Hogy a gazdaságpolitika előnyomulásával karöltve jár a közgazdaságtan idegen rendszerbe való beolvasztásának követelménye, annak okaira nem nehéz rámutatni. A magyarázat az, hogy az elméleti közgazdaságtan rendszerei többnyire a szabad gazdaság testére vannak szabva, amely a liberalizmus fénykorában megközelítően gazdaságtörténelmi valóság volt. A tapasztalati tárgy azonban azóta lényegesen megváltozott. Eltekintve a bolsevizmus szélsőséges államkapitalizmusától, ma már minden állam egy többé-kevésbé szintetikus gazdasági rendszerben él, amelyben a szabadság és a kötöttség változó arányokban egyesül. Jogi szempontból ez azt jelenti, hogy a messze-menően szabad magántulajdon korlátozott magántulajdonná alakult át. A most folyó világháború lezajlása után várható ugyan bizonyos visszakanyarodás egy kevésbé kötött, bár korántsem szabad gazdaság felé; meg vagyunk azonban győződve arról, hogy az állami beavatkozás mindenestre magasabb szinten fog megállapodni a második, mint az első világháború után, már csak azért is, mert már jóval 1914 előtt a magánkapitalizmusnak olyan szervezeti elváltozásait figyelhettük meg, amelyek szükségszerűen a beavatkozás fokozódását vonják maguk után. Különbséget kell ugyanis tenni a gazdaságpolitika azon ágai között, amelyek külső tényezőkre, és azok között, amelyek a gaz-

¹ L. Georg Weippert: Die Wirtschaftstheorie als politische Wissenschaft stb., id. értekezés 19. l.

dasági szervezet belső fejlődésére vezethetők vissza. Az előbbi esetben a rendszer zártsága nem forog kockán, úgyhogy az elmélet megelégedhetik azzal, hogy az exogén jellegű állami beavatkozás gazdasági hatásait elemezze. Ilyen szerencsésebb helyzetben van az elmélet a vámpolitikával, a felfegyverkezési és a hadigazdasággal, s a gazdaságpolitika velük összefüggő ágaival, mint a devizagazdálkodással és az árszabályozással szemben. A válság- és konjunktúrapolitika már csak annyiban esik hasonló elbírálás alá, amennyiben a válságok és a konjunktúramozgalmak külső okokra vezethetők vissza; a szociálpolitika, a szövetkezeti és a kartellpolitika pedig a gazdaságpolitika azon ágai közé tartoznak, amelyeket határozottan belső okok keltettek életre. Közülök elvileg a kartellpolitika a legnevezetesebb. A munkások és a fogyasztók egyesülései ugyan szintén a verseny korlátozására törekcszenek és számottevő mértékben hozzá is járultak ahhoz, hogy a gazdasági liberalizmus fénykorából az oligarchikus liberalizmusnak, a szervezett magángazdaságoknak a korába lépjen át. Az igazi feudális liberalizmus korszaka azonban mégis csak akkor köszöntött be, amikor a nagy monopolisztikus vállalatok és azok egyesülései is felléptek a gazdasági élet színpadán. Más természetű ugyanis a magángazdaságok szervezkedése, ha a munkások és a fogyasztók rétegeitől, és más természetű, ha a magánkapitalizmus vezető alanyaitól, a vállalkozóktól indul ki. Ezek szerint a társadalompolitika és a fogyasztási szövetkezeti mozgalom korrekcióival a gazdasági verseny rendszere még inkább megfér, mint a termelés körében jelentkező magángazdasági monopóliummal, mert amikor a versenyből kiemelkednek az erők és korlátozzák annak a szabadságát, akkor beszélhetünk elsősorban a szabad verseny rendszerének autonóm szervezeti elváltozásáról. Ez a folyamat szerencsére távolról sem általános, mindazonáltal a gazdasági életnek igen tekintélyes körzetére terjed ki, úgyhogy mennyiségileg sem hanyagolható el. Mármost az elméleti közgazdaságtant nem lehet azzal vádolni, hogy ne szentelt

volna figyelmet a gazdasági monopóliumnak, viszont nem tudta áthidalni azt a belső nehézséget, hogy a liberalizmus saját szülöttének, a gazdasági oligarchiának a megfékezésére az állami beavatkozást kénytelen igénybe venni. Ez az ellentmondás csak úgy kerülhető ki, ha a gazdaságelmélet kifejezetten megkülönbözteti a forgalmi gazdaságnak két korszakát: a szabad és a monopolisztikus korszakot. A tiszta ökonomia azonban ezt kevés kivétellel elmulasztotta és lényegében akkor is a szabad verseny keresztmetszetét nyújtotta, amikor a liberalizmus már feudálissá alakult át. Így azután a gazdaságelmélet gyakran időhöz kötött jelenségek alapján időtlen érvényű tételeket állított fel. Ha igaza lenne annak a természetjogi felfogásnak, hogy csak mesterséges emberi intézmények gátolják a természetes (szabad) gazdasági rendnek a kialakulását, akkor érdemes lenne a fennálló korlátokat ledönteni, bármily súlyos áldozatokba is kerülne az. Mint-hogy azonban a magára hagyott gazdasági életből egy időn túl önműködően felemelkednek a verseny sorompói, ez a próbálkozás egy sisyphusi munka lenne. Ha még az egyenlőség mesterséges terrorisztikus rendszeréből is egy új egyenlőtlenség fakad, miért lenne éppen a szabad verseny az egyenlőségnek állandó és biztos talaja?

Vegyük még szemügyre a válság- és a konjunkturaelmélet esetét, amely egyben fényt vet a statika és dinamika kérdésére is. Az egyensúly felborulása a válság és a pangás idején kezdettől fogva a gazdaságelmélet legkényesebb pontjai közé tartozik. Az elmélet részben sikeresen védekezett azzal, hogy a piac gépezetét nemcsak belső, hanem külső okok is mozgásba hozhatják. Hiszen nagy háborúk, a napoleoni korszaktól kezdve az 1914—1918-as világháborúig, mindig súlyos gazdasági hullámlásokat idéztek fel. Arra azonban az elmélet csak húzódva mutatott rá, hogy maga az alapvető piaci gépezet is változik az idők folyamán. A hagyományos gazdaságelmélet a gazdaságpolitika elméleti vonatkozásait számos ponton nem dolgozta ki szervesen. Így azután a gazdaságelmélet

a politika újabb térhódítása ellen nem volt kellőképen felvértezve.

Az állami beavatkozás előretörése rendszertani téren — a filozófiai szempontoktól átítatott német közgazdaságtanban — a harmincas évek közepe táján egy olyan élénk vitát váltott ki, hogy azt tulajdonképpen a harmadik német módszervitának lehetne nevezni. Kiindulási pontja az volt, hogy politikai tudomány-e a közgazdaságtan? Előre kell azonban bocsátanom, hogy a vita immár de facto nagyrészt más mederbe terelődött. Míg a Schmoller-féle irány empirikus-történeti és etikai jellegű volt, addig manapság egy elméleti-történeti-politikai irány kibontakozásával állunk szemben. A kettő között a legkevésbé lényeges az eltérés az etikai elemek tekintetében, mert a gazdasági életben az állami beavatkozás egy bizonyos fokon túl kikerülhetetlenül felveti a gazdaságetika problémáját.

II. Myrdal és a politikai módszervita.

Hasonló módszervitára a többi államban nem találunk példát. Megjelent azonban egy módszertani munka, amely az ellenkező végletet képviseli és még a meglevő politikai elemeket is ki akarja gyomlálni a közgazdaságtanból. Ez Myrdal munkája, amely kevéssel a német politikai módszervita előtt látott napvilágot. Nézzük tehát időrendben először Myrdal felfogását.⁵ A svéd közgazda azt hirdeti, hogy a közgazdaságtannak a politikával szemben a szigorú semlegesség álláspontjára kell helyezkednie. Műve az „értéktételektől mentes”, tárgyilagos felfogás elégiája. A második német módszervitában a tudományos tárgyilagosság hívei inkább csak a gazdaságpolitika elmélete ellen szálltak sikra. A svéd közgazda azonban ezzel távolról sem éri be, hanem szigorú következetességgel a hagyo-

⁵ *Gunnar Myrdal: Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrimbildung, aus dem Schwedischen übersetzt von Gerhard Mackenroth, Halle-Berlin, 1932.*

mányos tiszta ökonómia ellen fordul és keserűen állapítja meg, hogy az is telítve van politikai elemekkel. A politika fogalmát Myrdal mindenesetre rendkívül tágan értelmezi. Alaptétele az, hogy a közgazdaságtanban „a harmónia képzete a hagyományos világnézet.” Ily módon a politikai elem magában foglalja mindazt, amit a természetjog és a gazdasági értékelméletek az érdekharcra és a jólétre nézve tanítanak. Végeredményben azonban még sem követ el nagy hibát, amikor a világnézetet a közgazdaságtanban politikai jelenségnek tartja, mert gazdasági téren kívülről rendszerint csak a politika tud érvényesülni. Bármilyen sok járulékos elem is tapad a közgazdaságtanban a politika fogalmához, a „politikai gazdaságtan” ősi elnevezése mégis csak azt mutatja, hogy a közgazdaságtanban a teleológiai irány a politikával forr össze.⁶ Ezért kell az értékkítélet-ellenes felfogásnak a maga harcát a politikával megvívnia.

A politikai elemek azután Myrdal nézete szerint három góc körül ütköznek ki: az értékelmélet, a szabadság eszméjén nyugvó gazdasági harmónia és az egységes gazdasági vezetés eszméje körül.⁷ Úgy véljük, hogy a harmadik probléma a liberális gazdaságelméletben fel sem merül, mert az atomisztikus piaci gazdaság elvileg oly tökéletesen működik, mintha központilag vezetnék, és tegyük hozzá nyomban, mintha tökéletesen vezetnék; mert végeredményben mind a szabad, mind a központilag irányított gazdaság minden ellentét dacára is megegyezik abban, hogy mind a kettő a tökéletes gazdaság feltevéséből indul ki, — csakhoggy az egyik a tökéletes versenyt, a másik pedig a tökéletes politikai és közigazgatási rendszert veszi alapul. Ha nem tévesztjük szem elől a feltevések valóságértékét, akkor rendszertanilag jogos ez az eljárás, mert minden rációt nem lehet kizárni a gazdaságelméletből. A társadalomtudományok körében az észzelviség azt a szerepet tölti be, mint az építkezésnél a vakolat: aki pusztán a té-

⁶ L. Emanuel Hugo Vogel: Politik und Wirtschaftswissenschaft. Jena, 1938, 5. l.

⁷ L. Gunnar Myrdal: id. munka VIII. és köv. l. és 292. l.

nyek tégláiból akarja felhúzni az épület falát, az hiábavaló kísérletet végez.

Mármost az egyensúly elmélete egybefonódik a termelékenység alakulásával, úgyhogy Myrdal még a tiszta elmélet termelékenységi tanának létjogosultságát is kétségbe vonja. Pedig nincs olyan gazdaságelmélet, amely azt nélkülözni tudná. Spranger is elismeri, hogy a tiszta ökonomia csakis azt a tételt veheti alapul, hogy mind az egyént, mind az összeséget a legnagyobb haszonra való törekvés vezérli⁸, ami nem is mindig kifejezetten „racionális célszerűségi szabályokban nyilvánul meg”, hanem nagyobbrészt ösztönszerűen, „rejtett észszerűség” alakjában.⁹ Lehet bírálni az elméletet azért, mert sokszor nem szögezi le elég világosan a szabad verseny előfeltételeit; de hogy az elmélet ne vizsgálja azt, hogy adott feltételek mellett, — amelyek a valóságban megközelítően előfordultak és a gazdasági életnek számos körzetében még ma is előfordulnak, — mi a hatása a versenynek a termelékenységre, ezt nem lehet követelni. Tagadhatatlan, hogy egyik gazdasági rend sem tökéletes és ezért az első megközelítések után az elméletnek is vizsgálnia kell a verseny előnyeit és hátrányait. Ilyenkor már azonban konkrét kérdések merülnek fel, amelyek csak viszonylagos érvénnyel oldhatók meg; de ez még nem ok arra, hogy az elméletről lemondjunk. Elvégre nem fér kétség ahhoz, hogy a túlnyomóan szabad gazdasági rendszer korában a termelékenységet és a gazdasági egyensúlyt elsősorban a verseny szabályozta. Hogy azután ma a legtöbb állam nem a szabad, hanem a szabályozott gazdasági verseny rendszerét követi, ebből sem az következik, hogy a tiszta ökonomiának már semmi köze sincsen a termelékenység és az egyensúly kérdéséhez, hanem az, hogy annyiban ma is van beleszólása, amennyiben a verseny még érvényesül. Már pedig a versenynélküli egyenlőség eszméje még a bolsevizmus rend-

⁸ L. *Eduard Spranger*; *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit.* 6. Aufl., Halle, 1927, 73. l.

⁹ L. u. a.: *id.* munka 71. l.

szere mellett is elbukott.¹⁰ Bizvást állíthatjuk tehát, hogy a tiszta gazdaságelméletnek a termelékenység kérdésében mindig lesz szava. Az állam „látható keze” (Nicholson) sohasem lökheti félre teljesen az önérdék „láthatatlan kezét”, legfeljebb megragadhatja, hogy a maga számára biztosítsa a vezetést.

Myrdalnak teljesen fel kellene adnia a gazdaságelméletet, de álláspontja errenézve nem egészen világos. Műve olvasása közben állandóan az a benyomásunk, hogy a gazdaságelmélet lába alól kivonja a talajt. Végül azonban mégis csak fel lehet fedezni könyvében egy-két helyet, amely a mellett szó, hogy az általános „ár- és jövedelemelosztási elméletet” meg akarja tartani, de alá akarja rendelni a kiépítendő gazdaságtechnológia „különleges szempontjának”.¹¹ A svéd közgazda gazdaságtechnológiájának a fogalma erősen eltér a Sombartétól. A kapitalizmus gazdaságtörténésze azt a nézetet vallja, hogy a gyakorlati közgazdaságtan (vagysis a hagyományos gazdaságpolitika) a magángazdaságtan és az államgazdaságtan mellett csupán egyik ága a gazdaságtechnológiának, és nem is valami hízelgő a véleménye róla: csupán egy gyűjtőládának tartja, amelybe a közgazdaság javítására irányuló javaslatokat dobják bele.¹² Myrdal pedig a gazdaságtechnológiát a gazdaságpolitika helyébe akarja ültetni, de más tartalommal akarja megtölteni. Mivel a hagyományos elmélet szerinte az érdekösszhang elvén épül fel, az elmélet csak ott adhat útmutatást, ahol ez az összhang fenn is áll, amire felhossa a bank- és pénzügypolitika közkeletű példáit. Ahol azonban érdekellentétek mutatkoznak, — és ez a leggyakoribb eset, — ott a gazdaságtechnológia szorítkozzék arra, hogy karakterológiai és társadalomlélektani kutatásokkal vizsgálja „az érdekek

¹⁰ L. Balás Károly: Jólét és tulajdon. Közgazdasági Szemle, 84. k. 6. sz. 1941, 433. l.

¹¹ L. Gunnar Myrdal: id. munka 42. és 294. l.

¹² Werner Sombart: Die drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft, München und Leipzig 1933. 327. l.

síkját", és ily módon tisztázza a társadalmi csoportok attitűdjeit a politikai problémákkal szemben. A gazdaságtechnológia ezek szerint „modern lélektani irányú társadalomtanban” gyökerezne,¹³ és hozzáfűzhetjük, hogy végső fokon a politika tárgyilagossá szolgáltatója lenne. Myrdal politikamentes álláspontja szöges ellentétben áll azzal a tétellel, hogy a közgazdaságtan politikai tudomány és mégis hasonló eredményre vezet. Ebben az esetben is beválí az a tétel, hogy a végletek közel állnak egymáshoz. Aki teljesen ki akarja rekeszteni a politikai elemet a közgazdaságtanból, az teljesen alárendeli a politikának. Ide vezet el az a tiszta logicizmus, amely az értékítéletektől mentes tárgyilagosságot hirdeti. Nem a véletlen műve, hogy Sombart és Myrdal, akik a gazdaságtechnológia mellett kardoskodnak, mindketten Max Webernek a hívei. Ezen a helyen kell rámutatnunk arra, hogy a gazdaságtechnológiának és a gazdasági segédtudományoknak a fogalma érintkezik egymással. A kamaralisztika idején az államismeret körében minden eltérés dacára is ilyenszerű hely jutott a gazdasági ismereteknek. Ha már segédtudományról és nem a tudományok egymást kiegészítő voltáról akarunk beszélni, akkor találób az a felfogás, hogy mindegyik tudomány kölcsönösen segédtudománya lehet a másiknak.¹⁴ Az újkanti alapokon nyugvó „szemléleti mód” vezet el a fő és segédtudományoknak ezen a kölcsönösségen alapuló viszonylagos fogalmához, mert ha változhat az ismeretcél, akkor vele együtt változhat a tudományok szóbanforgó jellege is. A segédtudománynak ez a viszonylagos fogalma pedig már nem érinti az illető tudomány önállóságát,

¹³ L. Gunnar Myrdal: id. munka 305. l.

¹⁴ L. Alfred Amonn: Nationalökonomie und wirtschaftliche Wirklichkeit. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 153. 1941. H. 1. 22. i.

Megjegyzendő, hogy Amonn a tudományok egymást kiegészítő voltáról is beszél, de abban a sajátos értelemben, hogy például az orvostudományok és a kémia kiegészítik egymást a reális világ átfogóbb megismerésére. Ily módon természetesen minden tapasztalati tudomány kiegészíti a másikat.

viszont az egyoldalú politikamentes álláspont a közgazdaságtant épügy segédtudománynak hajlandó tekinteni, mint az egyoldalú politikai álláspont.

III. A német politikai módszervita: 1. a főbb rendszer-tani sémák.

Térjünk át ezek után a közgazdaságtan politikai módszervitájára. Ezt a vitát, amint arra Vleugels találóan mutatott rá, „az instrumentalizmus képrombolói”, vagyis a fiatal nemzedék azon tagjai indították meg, akik teljesen szakítani akarnak a formális elmélettel, amely csak esz-közt lát önmagában.¹⁵ Sajátos szerep jutott a módszertani harcban Gottl-nak és tanítványainak, illetve a hozzá közel-állóknak, mert Gottl-iskoláról olyan zárt értelemben, mint például a Schmoller-féléről nem lehet beszélni. Gottl a vita elején szervesen be tudta illeszteni a maga elméletébe a népiség, a faj és a tér vonatkozásait. Nála valóban elméletének „következetes elmélyítéséről”¹⁶ volt szó, mert ő a liberalizmussal kezdettől fogva szakított és inkább List és Knies szellemében működött,¹⁷ s a mellett korábban a Spann-féle univerzálisztikus irányhoz is közeledett, amelynek kapcsolatai a német romantikához és a német történelmi iskolához épenséggel közismertek. Már pedig a közgazdasági történeti iskolák általában sokoldalúak. Ez áll nemcsak a régibb német történeti iskolára, hanem az újabbra is. Schmoller egy személyben tudott pozitivista, szociológiai, etikai és nemzeti vonásokat egyesíteni. Gottl-nak az alakulatokról (Gebilde) szóló tana ugyancsak több

¹⁵ L. Wilhelm Vleugels: Was heißt Theorie? Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Bd. 153. H. 1. Januar 1941. 33. l.

¹⁶ L. Friedrich v. Gottl-Ottlilienfeld: „Vom Ringen nach Wirtschaftswissenschaft” in „Wirtschaft. Gesammelte Aufsätze.” Berlin, 1937. 65. l.

¹⁷ L. Ullrich Oldenburg: List-Knies- von Gottl-Ottlilienfeld. Eine Entwicklungslinie der Abkehr vom Liberalismus in der Deutschen Volkswirtschaftslehre, Berlin, 1936, különösen 107. és köv. l

oldalú: „az egész” és a „közösség” fogalmával egyaránt rokon. A hatása alatt álló gazdasági és filozófiai írók közül különösen Bethke, Egner és Weippert¹⁸ avatkoztak bele a módszertani harcba és az új nemzedéknek a relativizmus elleni küzdelmében segítségére siettek. Fő törekvésük a közgazdaságtannak fenomenológiai irányban való továbbfejlesztése, amire az nyújt alapot, hogy Gottl „Egyetemes gazdaságtana” (Allwirtschaftslehre) a lényegszemlélettel összhangban állónak látszik. A mellett pedig mind kiemelik a közgazdaságtan politikai-etikai jellegét. Velük szemben a hagyományos elmélet hívei közül elsősorban Vleugels vette fel a harcot. Ő először fenntartás nélkül védte a formális elmélet igazát a német haszonértékiskola elvei alapján.¹⁹ Később azonban Weippert és Egner hatása alatt azt az engedményt tette, hogy a gazdaságelmélet élére kell állítani nemcsak a gazdasági cselekvés formállogikai szabályait, hanem velük együtt a politikai-etikai normákat is.²⁰ A mellett pedig erősen hangsúlyozza a „német közgazdaságtan” kiépítésére irányuló törekvések jogosultságát, ami immár csaknem általánosan elfogadott tétellé vált.²¹ Végül Vleugels nem áll távol Spießhoffnak a gaz-

¹⁸ Bethke-re, Egner-re, Weippert-re és a többi Gottl-hoz közel álló íróra, mint Pütz-re, Wendt-re, Rath-ra nézve l. a 3. lapon az 1 jegyzetet.

¹⁹ L. *Wilhelm Vleugels*: Die Volkswirtschaftslehre als Politische Ökonomik und die formale Wirtschaftstheorie, Stuttgart, 1936, különösen 26. és köv. l. (Vleugels német haszonértékiskolának nevezi az osztrák iskolát, figyelemmel arra, hogy egyrészt az osztrákok közül elég sok németnyelvű közgazda tartozott ezen iskolához, másrészt pedig Gossen rajnavidéki volt.)

L. *Wilhelm Vleugels*: Zur Gegenwartsfrage der deutschen Volkswirtschaftslehre. Eine Sammlung von Aufsätzen über Gegenwartsfrage, Erbe und heutige Aufgaben der deutschen volkswirtschaftlichen Theorie, Jena, 1939. 97. l.)

²⁰ L. *Wilhelm Vleugels*: Zur Gegenwartsfrage stb., id. munka IX. és 137. l.

²¹ L. különösen *Klaus Wilhelm Rath*: Die Wendung zur Volkswirtschaft als Aufgabe volkswirtschaftlicher Theorie, von Klaus Wilhelm Rath, mit Beiträgen von Andreas Predöhl und Hans Mayer, Weltwirtschaftliches Archiv, 50 Bd. (1939. II.) 382. l.

dasági stílusokról vallott felfogásától sem. Ő tehát a módszerharcban az együttműködés elvének legjellegzetesebb képviselője. Rajta kívül különösen Hans Peter és Gerhard Weisser törekszenek még az ellentétek kiegyenlítésére. Ők helyt akarnak adni a „megértés”-nek a közgazdaságtan körében, ami azonban alighanem inkább csak a gazdaságtörténet szempontjából éreztetné hatását. Minthogy azonban működésük elsősorban gazdaságelméleti, illetve filozófiai természetű, nagyobb jelentőséget tulajdonítunk gazdaságelméleti és -politikai nézeteiknek. Ebben a tekintetben felfogásuk akként jellemezhető, hogy csak annyira mennek el a kooperáció érdekében, mint a második német módszervitában az értékkéletek mérsékeltebb hívei; nevezetesen állást foglalnak az értékkéletek jogosultsága mellett és ezzel elismerik, hogy a gazdaságpolitikának vannak elméleti problémái, viszont a gazdaságelméletben lényegében a hagyományos utakon járnak továbbra is. Peter²² és Weisser²³ tehát nem mennek olyan messze, mint

és *Jens Jessen*: Über die Aufgaben der Volkswirtschaftslehre, Schmollers Jahrbuch, 63 Jg. 1939. H. L. 10. l.

²² *L. Hans Peter*: Zur Selbstbesinnung in den wirtschaftlichen Staatswissenschaften. Finanzarchiv Bd. 3. 1935, 315. l.

továbbá *L. u. a.*: Aufgaben der Wirtschaftstheorie in der Gegenwart, Stuttgart, 1933. 10. és köv. l.

valamint *u. a.*: Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. Wert, Preis, Profit, Stuttgart, 1933. III. és köv. l.

²³ Weisser azután magát a gazdaságtant általános és különös részre osztja, s a mellett meg akarja különböztetni a ténymegállapító és normatív vonatkozásokat is. Mindkét beosztás a hagyományos síkon mozog, viszont keresztezi egymást. Fontosabbnak tartjuk Weissernek a gazdaságpolitika elméletére vonatkozó munkáját, amelyre később térünk rá.

Rendszertani felfogására nézve lásd:

Gerhard Weisser: Der politische Charakter der Wirtschaftswissenschaft. Erkenntniskritik der wirtschaftswissenschaftlichen Grund- und Lehrsätze. Finanzarchiv N. F. Bd. 4. 1936/37, 619. és 623. l.

és *u. a.*: Gliederung der Wirtschaftswissenschaft nach ihrem heutigen Stand, Finanzarchiv N. F. Bd. 5. H. 1. 1937, 97. és 111. l.

Weisser-nek 1935-ben megjelent „Kommt es zur Bildung einer

Vleugels, aki a politikai-etikai elemeket már a gazdaságelméletbe is hajlandó befogadni, habár ez nála inkább csak alaki engedménynek tekinthető. Egészen sajátos természetű Eucken módszertani kísérlete. A második német módszervita óta a gazdaságelmélet és a gazdaságpolitika viszonya került az érdeklődés előterébe. Ezzel szemben Eucken visszakanyarodik a Menger-Schmoller-féle első módszervita tárgyához, amidőn a gazdaságelmélet és -történet között fennálló nagy ellentmondást akarja áthidalni olyként, hogy a gazdasági rendszerek ideáltípusait állítja fel — a történeti gazdasági rendek megismerésére.²⁴ Az ideáltípusoknak a gazdaságelméletbe való bevezetése korántsem új jelenség. Már Wieser is így járt el, és Vleugels bizonyos fokig találóan jegyzi meg, hogy az ő fő művében felolvadt az az ellentét, amely azelőtt az elméleti és a történeti irány között fennállott.²⁵ Ennyiben Eucken Wieser nyomdokain halad, de tovább akar menni a szintézis terén, mert az ideáltipikus elméletet a gazdasági rend tanával akarja szerves kapcsolatba hozni. Euckenre minden eltérés és minden kritikai ellenvetése dacára Sombart is nagy hatást gyakorolt, hiszen a kapitalizmus történetírója volt az, aki a gazdasági rendszer eszméjét a gazdaságtudomány alapjául jelölte ki.²⁶

Mínthogy bennünket elsősorban a rendszertani eredmények érdekelnek, magának a vitának²⁷ a menetét csak

neuen deutschen Schule?" című kis tanulmánya számunkra nem volt hozzáférhető.

²⁴ L. *Walter Eucken*: Die Grundlagen der Nationalökonomie, Jena 1940.

²⁵ *Wilhelm Vleugels*: Die Eigenart der deutschen volkswirtschaftlichen Theorie, Schmollers Jahrbuch 65 Jg. Erstes H., 1941. 12. I.

²⁶ Történetelméleti szempontból figyelemreméltó Egner munkája is, bár ő behatóbban csak a gazdasági fejlődésnek a kérdésével foglalkozik.

L. *Erich Egner*: Blüte und Verfall der Wirtschaft. stb. id. munka.

²⁷ Megjegyzendő, hogy a vitából kimaradt a háttérbe szorult Spann-féle univerzalisztikus irány, amely a népiségnek a szellemi lépcsőfokok sorában csak harmadrangú helyet biztosít. Erre mutat

nagy vonásokban vázoljuk. Nézzük azonban előbb, hogy az előző német közgazdaságtani módszervitáknak mi volt a sajátos rendszertani céljuk.

Az első vitában nem új rendszerekről, hanem a meglevő védelméről és fejlesztéséről volt szó. Menger a mellett az elmélet számára sohasem emelt kizárólagosságra igényt, hanem a történettudomány jogosultságát a maga területén kezdettől fogva elismerte. Ezzel szemben Schmoller az indukcióra és a dedukcióra vonatkozó híres kompromisszumos megállapításával sem adta fel azt az álláspontot, hogy csak történelmi részletkutatások útján lehet kiépíteni a gazdaságtudomány rendszerét. Engedménye csak arra vonatkozott, hogy ebben az építő munkában végül a dedukciónak is helyet szorított.

A második módszerharcban az értékítéletek hívei a gazdaságpolitika elméletének fejlődését alapozták meg.²⁸

A legmeszebbmenő rendszertani követelményt azonban a harmadik vita támasztotta, mert nemcsak a meglevő rendszer kiegészítését, hanem eredetileg egy új rendszer felállítását tűzte ki célul. Teljesen kiépített új rendszer azonban még nem keletkezett a vita nyomában. Láttuk, hogy Gottl szervesen be tudott illeszkedni a kor szellemébe, viszont az ő rendszere csak részben készült el, és talán ez nyújt magyarázatot arra is, hogy újabban a szisztematika helyett a problematikára helyezi a súlyt. Rendszertani ötletei azonban tagadhatatlanul befolyásolták a vita menetét. Az újabbak közül még leginkább Eucken dolgozta ki rendszerét, de alapjában véve ő is csak részletes vázlatot nyújt. Végeredményben tehát csak részben kidolgozott rendszerekkel vagy rendszertani vázlatokkal állunk szemben. Ide iktatjuk Sombart sémáját is, amely

rá Alfred Rosenberg nyomán Br. Wrangel a Gottl- emlékkönyvben. (L. Georg Freiherr von Wrangel: „Ganzheit und Gebilde. Ein kritischer Vergleich zwischen Universalismus und Gebildetheorie“, in „Gegenwartsfragen der Deutschen Wirtschaftswissenschaft“, Berlin, 1939. 428. és köv. l.)

²⁸ L. Surányi-Unger Tivadar: A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései, Közgazdasági Könyvtár III. kötet, Budapest, 1927. 31. l.

nagy hatást gyakorolt, noha szerzője magába a vitába nem szőlt bele. Végül pedig figyelembe vesszük Vleugels rendszertani tervezetét, amely Wieser rendszerét igyekszik tovább fejleszteni. Ez a négy főbb rendszertani séma, amely a gazdaságtudomány politikai módszervitájában közvetlenül vagy közvetve szerepet játszik. Közülük Gottl rendszere elsősorban társadalomtani-történetelméleti vonásokat tüntet fel, Sombart rendszere történetelméleti, Euckené elméleti-történeti jellegű, Vleugels rendszertani vázlata pedig a tiszta elmélet és a történetelmélet összeegyeztetésére törekszik. A sémákat az alanti összeállítás tünteti fel.

Rendszertani sémák.

Gottl-Ottlilienfeld:²⁹

Természettudományok Társadalomtudományok Szellemtudományok

A társadalmi alakulatok tana:

Közösség	Hatalom	Gazdaság (I—III.)
I. Gazdasági alaptán	II. Gazdasági morfológia	III. Az egyes gazdasági rendek tana

Sombart³⁰

I. Gazdaságfilozófia

II. Gazdaságtudomány

A) Séma		B) Séma	
Általános-elméleti		Elméleti	általános
Különös	általános empirikus	Empirikus	különös
		— különös	

III. Gazdaságtechnológia:

1.	2.	3.
Magángazdaságtan	Államgazdaságtan	Közigazdaságtan (gyakorlati)

²⁹ L. *Friedrich v. Gottl-Ottlilienfeld*: Theorie blickt in die Zeit. Vier Aufsätze über deutsche Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft von heute, Jena, 1939. 93 l. köv. és *Freiherr Georg von Wrangel*: id. értekezés, 401. és köv. l.

Megjegyzendő, hogy Gottl „Gestaltungslehre”-jét az egyes gazdasági rendek tanának nevezzük.

³⁰ L. *Werner Sombart*: Die drei Nationalökonomien, id. munka

Eucken³¹

I. Központilag vezetett gazdaság:

1.	2.	3.	4.
Totális központi vezetéssel	A fogyasztási javak szabad cseréjével	A fogyasztó szabad választásával	A hivatás és a munkahely szabad megválasztásával

II. Forgalmi gazdaság:

A)		B)	
Piaci formák		Pénzgazdaság és pénzrendszerek ³²	
1.	2.	1.	2.
Nyílt keresleti és kínálati formák	Zárt keresleti és kínálati formák	A pénz egyúttal számolási egység	A pénztől külön válik a számolási egység

Vleugels³³

I.

Formális elmélet:

Gazdasági logika	Örök érvényű etikai-politikai normák.
------------------	---------------------------------------

II.

A gazdasági stílusok ideáltipikus elmélete:

	a)	b)	c)
Zárt zeti gazdaság.	szükségletfedezeti gazdaság.	Allam nélküli forgalmi gazdaság	Fejlett közgazdaság

293. és köv. l. Erősen Sombart hatása alatt áll Schachtschabel rendszertani tervezete is, amely a következő:

SCHACHTSCHABEL:

I.	II.	III.
Konstáns tan	Variábilis tan	Tények tana
— A gazdaság állandó lényege.	— A gazdaság formája.	— A gazdaság tartalma.

L. H. G. Schachtschabel: Ein System der Wirtschaftslehre. Ein Beitrag zur Frage der Wirtschaftslehre der gestalteten und geordneten Wirtschaft. Jena, 1940. 65. l.

³¹ L. Walter Eucken: id. munka 93. és köv. l.

³² Eucken a pénzgazdaság formái mellett megkülönbözteti a pénzrendszerek három formáját is, a szerint, hogy a pénz miként jön létre: 1. olyként, hogy dologi javak pénzzé válnak, 2. áruszállítás vagy szolgálat ellenértéke gyanánt, 3. a hitelező pénzt teremtő cselekménye útján.

³³ L. Wilhelm Vleugels: Die Gegenwartslage stb., id. munka 80. és köv. l.

Megjegyzendő, hogy ez Vleugels újabb rendszertani vázlata.

III.

Közttestületek gazdasága
(mint a II. c) kiegészítése).

E rendszertani sémák egybevetése alapján arra az eredményre jutunk, hogy a módszervita három kérdés körül mozog: a formális elmélet, a gazdaságelmélet és -történet viszonya, s a politikai-etikai elemek problémája körül. A legfeltűnőbb az elméleti-történeti felfogás előretörése. A politikai-etikai elemek térhódítása már csak azért sem olyan szembeszökő, mert ezeket többnyire az elmélet alapvetésén belül akarják elhelyezni, de annak a megállapításán kívül, hogy itt van a helyük, az újabb írók is inkább csak mint adottságokkal foglalkoznak a politikai elemekkel. Már a vita kezdetétől fogva az a tétel irányadó, amelyet különösen Carl Schmitt fogalmazott meg élesen, t. i. hogy a totális állam nem ismer semmit sem, ami teljesen politikamentes lenne.³⁴ A mellett egyesek Hans Freyennek a politikai népre nézve vonatkozó struktúra-fogalmát átveszik azzal, hogy „az igazi közgazdaságtan” is csak ilyen fogalom lehet.³⁵ Az bizonyos, hogy a politikai felfogás mind a szociológiaival, mind a történetelméletivel igen jól megfér. A társadalomtani jelleg Gottl-nál domborodik ki a leghatározottabban. Ő a szellemtudományoktól, ahová a vallást, a bölcseletet, a jogot, a technikát stb. sorolja, különválasztja a társadalomtudományokat és az ekként igen szűken értelmezett társadalomtudományi elméletet az alakulatok tanában sűríti össze. Az alakulatok „az emberi

A régebbi a következő volt: 1. formális elmélet, 2. a közgazdaságtan ideáltipikus elmélete és 3. a költségek tana az organikusan formált gazdaságban. (L. *Wilhelm Vleugels*: Die Volkswirtschaftslehre als politische Ökonomik und die formale Wirtschaftstheorie, id. munka, különösen 54. és köv. l.) Ezek szerint az új és a régi vázlat között a fő eltérés az, hogy a költségek tanát immár nem helyezi előtérbe.

³⁴ L. *Sven Helander*: Rationale Grundlagen der Wirtschaftspolitik, erweiterter Abdruck der Akademischen Rede gehalten bei der Übernahme des Rektorats, Nürnberg, 1933. 19. l.

³⁵ L. *Erich Egner*: Möglichkeit und Aufgabe einer deutschen Volkswirtschaftslehre, id. értekezés, 112. l.

együttélés egységei". Három fajuk van: közösségi, hatalmi és gazdasági. A közösségek a családtól a népig, a hatalmi alakulatok a községtől vagy törzsektől az államig, a gazdaságiak pedig a háztartástól vagy vállalatától a közgazdaságig terjednek.³⁶ Már pedig a közösség politikai-etikai vonatkozások nélkül nem állhat fenn, viszont az egyetemes gazdaságtannak (Allwirtschaftslehre) a közösségi és hatalmi vonásokat is magában kell foglalnia. Ily módon az egyetemes gazdaságtanba a politikai-etikai elemek is bevonulhatnak. Egner és Weippert azt fejtegetik fenomenológiai alapon, hogy a közgazdaságtant nemcsak gazdaságilag, hanem politikai szempontból is meg kell alapozni, minthogy a lényeg a lét változatlan formája,³⁷ illetve a gazdaság csak egyik oldala a történelmi ittlétnek.³⁸ Az kétségtelen, hogy a politikai és etikai elemek minden gazdasági szervezetnek alkatelemei, mert nincsen olyan gazdasági szervezeti forma, amely nélkülözni tudná a közösség fogalmát. De itt újból rá kell mutatnom arra, hogy elegendő, ha az elméleti közgazdaságtan ezt a fogalmat mint adottságot veszi át. Vleugels rendszertani vázlatában különösen kirívó, hogy a politikai-etikai elemeket már az elmélet formális részébe is beállítja, noha ennek a résznek szerinte is csak a gazdasági cselekvés időtől független szabályaira lenne szabad kiterjednie. Kompromisszumos alapon még inkább beilleszthette volna a szóbanforgó elemeket a zárt szükségletfedezeti gazdaságba, amely már egyúttal a közösségnek egy meghatározott faja is. Nézetünk szerint azonban még ez az eljárás sem lenne célszerű, mert a politikai-etikai vonatkozásokat a közgazdaságtannak nem az elméleti alapvetésben, hanem csak a gazdaságpolitikában kell közelebbről szemügyre vennie, amire még visszatérünk.

³⁶ L. Friedrich v. Gottl-Ottlilienfeld: Vom Ringen nach Wirtschaftswissenschaft: id. értekezés 66. l.

³⁷ L. Erich Egner: id. munka 43. l.

³⁸ L. Georg Weippert: Daseinsgestaltung, Leipzig, 1938, 2. és köv. l., 72. l. és 151. és köv. l.

III. 2. A főbb vitakérdések: a) az időtlen elmélet.

Az időtlen elmélet kérdése körül nagy egyenetlenség uralkodik. Hipotézis, fikció és valóság, forma és tartalom, — mindezek a problémák rendszerint egybeolvadnak az időtlen elmélet kérdésével. A közgazdaságtan törvényszerűségeinek időbeli érvénye már kezdettől fogva sok fej-
tőzésre adott okot. A klasszikus iskola törvényeinek univerzalizmusa ellen már a régi német történelmi iskola megindította a harcot, az új elméleti-történelmi-politikai irány számos híve pedig általánosította ezt a kifogást. Szerintük az egész hagyományos gazdaság-elmélet a liberális gazdasági rend időhöz kötött jelenségei alapján akar időtlen érvényű tételeket szerkeszteni; de ez a kifogás sem olyan egyetemes érvényű, mint ahogy azt egyes túlzók vélik. Ezt a szemrehányást elsősorban a „harmonisták” érdemlik meg, akik vakon bíznak a szabad verseny üdvös hatásában. Az azonban kétségtelen, hogy a közgazdaságtanban a tiszta elmélet nagyjából csak saját korának viszonyait tartotta szem előtt. Bizonyos fokig jogos tehát az a követelmény, hogy az elmélet tegyen több történelmi érzékről tanúságot: vegye figyelembe a különböző korok változó gazdasági szervezeteit. Ha pedig az elmélet nemcsak saját korának, hanem más korszakoknak a gazdasági szervezetét is vizsgálja, akkor szinte önként kínálkozik az a megoldás, hogy a gazdasági rendszerek tana elé állítson egy időtlen, minden korszakra érvényes elméletet. Ezen a téren is Wieser volt az úttörő. Spielhoff joggal állapítja meg, hogy az ő „egyszerű gazdasága” az időtlen elmélet ideáltípusa.³⁹ Ez is mutatja, hogy a határhaszoniskola ellen nem lehet általánosságban azt a vádat emelni, mint a klasszikus iskola és az egyensúlyi elmélet ellen, t. i. hogy a forgalmi gazdaság elméletének teljes egészében

³⁹ L. Arthur Spiethoff: „Die allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie der Wirtschaftstypen”, in „Festgabe für Werner Sombart”, Sonderausgabe von Schmollers Jahrbuch 56, Jg. 6. H. München, 1933. 52. és köv. l. és 78. és köv. l.

örök érvényt tulajdonított. Akik — mint Menger és Böhm — Bawerk — a szigorú formállogikai álláspont hívei, azok a gazdaságelmélet tételeit is mind időtlen érvényűnek tartják. Ezzel szemben Wieser, aki az elmélet valóságtartalmát is hangsúlyozza, kevésbé élezi ki a gazdaságelmélet tételeinek örök érvényét. Megnyilvánul ez abban is, hogy a „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft”-ban már ki van domborítva, hogy a magántulajdonon alapuló monopclisztikus hatalom a szabad verseny rendszerének történeti elváltozását jelenti,⁴⁰ ami egyértelmű azzal, hogy a gazdaságelmélet időbeli érvényét ebben a vonatkozásban de facto korlátozta. Wieser tehát tisztában volt a gazdaságelmélet tételeinek időbeli korlátaival és így jutott el érdekes, bár egyes vonatkozásokban erősen vitatható elgondolásához, az egyszerű gazdasághoz is.⁴¹ Az ideáltipikus elméleten kívül a társadalomjogi iskolának a körében is találkozunk az időtlen elmélettel „a gazdasági élet elemi jelenségeinek” (Navratil) alakjában. Régebben Gottl is az „örök gazdaság” kifejezéssel szerencsésen jelölte meg a probléma lényegét, újabban azonban gazdasági alaptanról beszél. Ez rendszerének egyetlen részletesen kidolgozott fejezete.⁴² A gazdaságelmélet alapvetése természetesen már kezdettől fogva tartalmazott időhöz nem kötött elemeket, de az időtlen jellegre kifejezetten igényt emelő elméletek közül a három most említett a legjellegzetesebb. A politikai-történeti módszertani harc során azután egyes

⁴⁰ L. Josef Dobretsberger: Die Gesetzmäßigkeit in der Wirtschaft, Wien, 1927, 61. l. és 90. és köv. l.

⁴¹ Hasonlóképpen jár el Hans Mayer is, amikor minden gazdálkodás alapvető tényálladékára korlátozza az időtlen elméletet, és kiemeli, hogy a szabad társadalomgazdasági rendet sem lehet örök érvényűnek tekinteni.

L. Hans Mayer: Die Wendung zur Volkswirtschaft als Aufgabe volkswirtschaftlicher Theorie. Von Klaus Wilhelm Rath mit Beiträgen von Andreas Predöhl und Hans Mayer, *Aussprache*, id. helyen 420. és 418. l.

⁴² L. Friedrich v. Gottl-Ottlilienfeld: Bedarf und Deckung. Ein Vorgriff in die Theorie der Wirtschaft als Leben, Jena, 1928. és u. a. Theorie blickt in die Zeit, id. munka, 93. és köv. l.

fenomenológusok is előtérbe helyezték az idő kérdését, úgyhogy e körül a probléma körül külön kis vita zajlott le. Már most a politikai szociológiának nem felel meg a fenomenológia minden iránya. Így a Husserl-féle időtlen lényeggel nem tud mit kezdeni. Erthető tehát, hogy Weippert, Heidegger „ittlét” fogalmára támaszkodva, elítéli a hagyományos tiszta ökonómiát, mint a gazdaság eszményi lényegének apriorisztikus tanát, amely a gazdaságot is „egy absolute létező összefüggésnek” nézi.⁴³ Weippert ily módon Vleugels-el szemben azt hangoztatja, hogy nem lehet az időtlen sémát a gazdasági stílusok ideáltípusai elé állítani, mert a gazdasági alapvetés csak egy olyanszerű lényegtanból állhat, amilyen Gottl és Egner szeme előtt lebeg.⁴⁴ Csak arra az engedményre hajlandó, hogy a gazdasági cselekvés formállogikai elveivel egyes vonatkozásokban, például a gazdasági megfontolással kapcsolatban az ontológia is foglalkozhatik. Végső fokon azonban ez a realizisztikus jellegű lényegkutatás csak segédeszköznek tekinti a formális elméletet. Ezért Weippert gúnyosan jegyzi meg, hogy a racionális sémák legfeljebb „abban a szözszerinti értelemben időtlenek, hogy függetlenek a történelemtől és nincs semminemű közvetlen valóságértékük sem.”⁴⁵ Ez az új irány radikálisabb képviselőinek egyik kedvenc érve a hagyományos elmélettel szemben. Rath hasonlóképpen ellenzi az időtlen struktúrának, az időtlen lényegnek a fogalmát, mert az fiktív módon eltekint a politikai jelenségektől.⁴⁶ Ennélfogva ő is ontológiai alapon

⁴³ L. Georg Weippert: Die Wirtschaftstheorie als politische Wissenschaft. Versuch einer Grundlegung, id. értekezés 29. és 37. és köv. l.

⁴⁴ L. Georg Weippert: Die idealtypische Sinn- und Wesensverfassung und die Denkgebilde der formalen Theorie. Zur Logik des „Idealtypus” und der „rationalen Schemata.” Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 100, H. 3. (Februar 1940) 299. és köv. l.

⁴⁵ L. Georg Weippert: Die idealtypische Sinn- und Wesensverfassung stb. id. értekezés 300 l. 2. jegyzet.

⁴⁶ L. Klaus Wilhelm Rath: Die Wendung zur Volkswirtschaft stb., id. értekezés 396. és köv. l.

akarja a közgazdaságban a politikai realitás elvét uralkodóvá tenni és azt vallja, hogy a formális elmélet időhöz van kötve, s a mellett csupán egyes kérdések megvilágítására alkalmas.⁴⁷ Ezen az alapon azonban önálló gazdaságelméletéről nem is lehetne szó.

Egészen más Carell-nek a nézete a tiszta elméletéről. Ő a kritikai realizmus szellemében lényeg alatt a dolgok „ügylétét” érti, és azt hangoztatja, hogy a közgazdaságban a lényeg „az egyes gazdaságok egybekapcsolódása.”⁴⁸ Ezzel Adolf Weber nyomán a hagyományos gazdaságelmélet álláspontjához közeledik, csak hogy kár volt ezt az állásfoglalását az idő problémájával összekötnie. Szerinte ugyanis a tiszta gazdaságelméletnek nem időbelileg meghatározott adottságokat, hanem kizárólagosan akauzális mennyiségi viszonylatokat kell vizsgálnia. „Időtlen” alatt pedig egyszerűen „az időben nemlétezését” érti.⁴⁹ Ily módon időtlen lenne minden „általános” fogalom, s csupán az „egyes” fogalmak volnának időben létezők.⁵⁰ Ez a jól ismert felfogás igen tiszteletreméltó hagyományokra tekinthet vissza, de ha annak az értelmében fognánk fel az időtlen elméletet, akkor ezzel kapcsolatban különleges gazdaságelméleti probléma fel sem merülne. Ebben az esetben ugyanis minden gazdasági rendnek az elmélete időtől független lenne. E felfogás hívei azonban — legalább is a közgazdaságban — rendszerint nem viszik következetesen keresztül álláspontjukat. A hagyományos felfogás többnyire csak egy gazdasági rendnek, a forgalmi gazdaságnak az elméletét tartja időtlennek. Ez áll még Schumpeternek a lehető legnagyobb mértékben

⁴⁷ L. *Klaus Wilhelm Rath*: id. értekezés 382. és 403. l.

⁴⁸ *Erich Carell*: *Wirtschaftswissenschaft als Kulturwissenschaft. Untersuchungen zur verstehenden Nationalökonomie insbesondere. Tübingen, 1931. 36. és köv. l.*

⁴⁹ L. *Erich Carell*: id. munka 38. l.

⁵⁰ Carell szerint időtlen az ár, a vállalkozó stb., mert csak egyes árak és egyes vállalkozók léteznek.

L. *Erich Carell*: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung. Leipzig, 1939. 37 l.*

tiszta ökonómiájára is. Carell egy lépéssel tovább megy, de ő is megáll feleúton, amikor csak a zárt gazdaság és az államnélküli forgalmi gazdaság tanát tekinti időtlennek, holott az államilag kötött forgalmi gazdaság elmélete is ismer általános fogalmakat.⁵¹

Mindezek alapján arra az eredményre jutunk, hogy az időtlen elmélet szűkebbkörű mint a tiszta ökonómia. Minden kísérlet, amely az egész gazdaságelméletet időtlennek akarja minősíteni, fikciót visz bele a közgazdaságtanba, ami árnyat vet az elmélet teljesen jogos és elengedhetetlen feltevéseire is. Ennélfogva a közgazdaságtanban csak annak az időtlen elméletnek van értelme, amely a minden gazdasági rendben érvényes törvényszerűségeket kutatja. Ezen elmélet felállításának lehetősége kétségtelenül adva van, bár körének megvonása igen nagy óvatosságot igényel. Így Spiethoff nem hiába utal arra, hogy az időtlen elmélet — többek között — nem foglalkozhatik a munkamegosztás jelenségeivel.⁵² Spiethoff itt nyilván Wieser tekintélyére támaszkodik, aki az egyszerű gazdaságból kirekesztette a munkamegosztást. Elhibázott dolog lenne tehát, ha az egyszerű gazdaság helyett első elméleti ideáltípusnak a zárt házigazdaság fejlettebb fokát vernők, amelyben már a munkamegosztás is előfordul. Ilyenféle hibát követ el Wilbrandt, amidőn a nagyüzemi munkamegosztás és mechanizálás kérdését azon alapösszefüggések keretében akarja elemezni, amelyek minden gazdaságban: „a szociálista, patriarchális, tiszta forgalmi, intervencionista stb. gazdaságban” is érvényesek.⁵³

Az időtlen elméletet illetőleg két fő megoldási módot is ismerünk. Az egyik az, hogy az időtlen gazdaság

⁵¹ L. *Erich Carell*: Allgemeine Volkswirtschaftslehre, id. munka 14. és köv. l. és u. a. Zur Gegenwartsfrage der deutschen Volkswirtschaftslehre. Zum Werk von Wilhelm Vleugels. Finanzarchiv, N. F. Bd. 8. H. 1. 1940. 149. és köv. l.

⁵² L. *Arthur Spiethoff*: id. értekezés, 52. és köv. l.

⁵³ L. *Robert Wilbrandt*: Vom Leben der Wirtschaft. Theoretische Grundlagen ökonomischer Politik. Erster Teil. Das Wirtschaften als Mittelsicherung. Berlin-Wien-Zürich, 1937. 10 l. és 144. és köv. l.

valamely ideáltipikus szervezeti formán belül nyerjen elhelyezést, a másik pedig az, hogy a gazdaságelmélet élére állíttassék külön rész gyanánt. Az elsőre példa Wieser „egyszerű gazdasága”, a másodikra „a gazdasági élet elemi jelenségeinek” társadalomjogi tana.

Elvileg mindkét megoldás lehetséges, úgyhogy a rendszer felépítésén múlik, hogy melyiket válasszuk. A magunk részéről az ideáltipikus rendszert tartjuk a legcélszerűbbnek, ez a rendszer pedig csakis az első ideáltípus keretébe illesztheti be az időtlen elméletet. Ez az elmélet viszont — minden rendszertani megoldástól függetlenül is — kizárólag olyan elemeket tartalmazhat, amelyek minden gazdasági rendben előfordulnak. Ennek az alapvető követelménynek azonban az „egyszerű gazdaság” a benne foglalt „kommunista fikció” miatt nem felel meg. Az egyszerű gazdaság tudvalevően nemcsak az egyes gazdaságnak, hanem egyben az eszményi kommunizmusnak is ideáltípusa akar lenni, minthogy Wieser szerint a kommunizmus ezen rendszerében is a természetes érték érvényesülne. Ezt a felfogást újabban különösen Myrdal tette bírálat tárgyává.⁵⁴ Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy amikor Wieser megalkotta rendszerét, a modern kommunizmus a gyakorlatban még nem volt kipróbálva, úgyhogy eszméje akkor még a naturalgazdasági utópia szokásos mezébe öltöztetett. — Mármint az egyszerű gazdaság elvontabb ideáltípus mint a zárt házigazdaság, mert Wieser a zárt házigazdaság kezdetleges fajtát veszi alapul, holott Bücher annak keretébe nemcsak a kezdetleges, hanem a fejlett válfajait is beilleszti, mint az oikos-gazdaságot és a római familia rustica-t, valamint a familia urbana-t is, amelyek már nagyszabású munkamegosztással éltek. Wieser tisztában volt az egyszerű gazdaság hipotétikus jellegével, de azért nem szerencsés dolog az egyszerű gazdaságban egyesített maroknyi nép központi irányítását a kommunista központosítás mikrokozmoszának tekinteni.

⁵⁴ L. Gunnar Myrdal: id. munka 222. és 234. l.

A *societas oeconomica* gazdasági diktatora⁵⁵ csak halvány hasonlóságot mutat a zárt házigazdaság fejével, viszont olyan feladatokat is kell már megoldania, amelyek a zárt házigazdaságban fel sem merülnek, tudniillik sok üzem szerves egybekapcsolását. Azonkívül az egyszerű gazdaság szempontjából értékelméleti téren is elsősorban az egyéni szükségletek, nem pedig a közszükségletek jönnek figyelembe. Értékelméleti síkon tehát az egyszerű gazdaságnak inkább csak annyi mondanivalója van a *societas oeconomica* számára, hogy az egyéni szükségletek kielégítésével minden gazdaságnak, még a központilag irányított gazdaságnak is számolnia kell. Ma már az elmélet nem elégedhetik meg azzal, hogy a zárt egyes gazdaság keretében az irányított gazdaságra nézve is homályos analógiákat nyújtson, hanem fel kell állítania az irányított gazdaság külön eszményi típusait, sőt azokon belül is még alosztályokat kell megkülönböztetnie a vegyes szervezeti formák részére. Mindezek alapján nem tartjuk célszerűnek, hogy az egyszerű gazdaság kétlaki ideáltípusa vezesse be a gazdaságelméletet. Az „egyes gazdaság” (Heller), amely kikapcsolja a kommunista fikciót, a legjobb bevezetés az elméleti közgazdaságtan számára. Ez oldja meg a legszerencsésebben az időtlen elmélet problémáját az ideáltipikus rendszeren belül.

III. 2. b) A gazdaságelmélet és -történet viszonya.

A harmadik fő probléma a gazdaságelméletnek a gazdaságtörténethez való viszonya. A módszerharcon belül egy szűkebbkörű történeti vita is folyt le a Schmollers Jahrbuch hasábjain. Ezt a vitát a freiburgi professzoroknak az a támadása váltotta ki, amelyet az „Ordnung der Wirtschaft” című kiadványsorozat megindításakor intéztek a

⁵⁵ *Sven Helander*: Die Ausgangspunkte der Wirtschaftswissenschaft, Jena, 1923. 67. l.

és u. a.: Rationale Grundlage der Wirtschaftspolitik, id. munka 34. l.

Schmoller-féle relativista irány ellen.⁵⁶ Velük szemben Laum vette védelmébe Schmollert, s egyben a történeti és az elméleti irány együttműködése mellett foglalt állást.⁵⁷ 'A vita azután kiújult, amidőn újabban két Schmoller-ről szóló munka jelent meg, még pedig Brinkmann könyve és a mester századik születési évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyv.⁵⁸ Az bizonyos, hogy Schmoller egyfelől kora relativizmusát és szkepticizmusát is visszatükrözte, másfelől pedig a Spencer-Darwin-féle fejlődési elmélet hatása alatt állott. A teljes fatalizmus vádját⁵⁹ azonban nem érdemli meg, mert a fejlődési elmélettel járó fatalizmus nála összeütközésbe kerül és felolvad az etikai elvek⁶⁰ tüzeiben, amelyekre a politikai-történelmi irány

⁵⁶ L. *Ordnung der Wirtschaft*. Schriftenreihe, herausgegeben von Franz Böhm, Walter Eucken und Hans Großmann-Doerth. „Unsere Aufgabe“. Einleitung der Herausgeber. (A kiadók bevezetését a sorozat első füzetei tartalmazzák. L. pl. I. H. Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung. Von Franz Böhm, Stuttgart und Berlin, 1936. VII—XXI. l.)

⁵⁷ L. *Bernhard Laum: Methodenstreit oder Zusammenarbeit? Randbemerkungen zu einem Angriff auf die historische Nationalökonomie*. Schmollers Jahrbuch Bd. 61. H. 3., Juni 1937, 1. és köv. l. s 16. és köv. l.

és L. *Walter Eucken: Die Überwindung des Historismus*, Schmollers Jahrbuch Bd. 62. H. 2. April 1938, 63. és köv. l.

L. továbbá *Bernhard Laum: Entgegnung zu Euckens Aufsatz*, Schmollers Jahrbuch, Bd. 62. H. 2. April 1938. 87. és köv. l.

⁵⁸ L. *Carl Brinkmann: Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre*, Stuttgart, 1937.

L. továbbá: *Gustav v. Schmoller und die deutsche geschichtliche Volkswirtschaftslehre*. Festgabe zur 100-sten Wiederkehr seines Geburtstages 24. Juni 1938., herausgegeben von Arthur Spiethoff, Berlin 1938.

L. *Walter Eucken: Wissenschaft im Stile Schmollers*, Weltwirtschaftliches Archiv, 52. Nov. 1940. H. 3. 496. és köv. l. és

l. *Carl. Brinkman: Zur Abwehr*, Schmollers Jahrbuch, Bd. 65. H. 2. April 1941. 1. és köv. l.

⁵⁹ L. *Walter Eucken: Die Überwindung des Historismus*, id. értekezés 70. l.

• ⁶⁰ L. *Carl Brinkmann: „Schmollers Gerechtigkeit“*, in „Gustav v. Schmoller und die deutsche geschichtliche Volkswirtschaftslehre“, id. Emlékkönyv 53. és köv. l.

bizonyos fokig joggal hivatkozhatik. Kétségtelen, hogy az új német történelmi iskola feje olyan sokoldalú volt, hogy reá — egynek a kivételével — minden irány támaszkodhatik. Ez az egy kivétel azonban a gazdaságelméleti irány. Brinkmann tehát tényleg túlértékeli Schmoller elméleti érdemeit.⁶¹ Spiethoff is, aki kegyelettel ápolja a Schmoller-féle hagyományokat, elsősorban mégis csak Sombart történetelméleti felfogását fejleszti tovább. A Sombart-Emlékkönyvbe írt, idézett értekezése történetelméleti szempontból egyenesen megszabta a politikai-történeti vita irányát. Eucken is közelebb áll hozzá és Sombarthoz, mintsem azt feltételezi. Az elméleti-történeti felfogás azonban mégis csak Eucken munkájában csúcsosodik ki, amely a német folyóiratirodalomban kivételesen nagy visszhangot keltett. Stackelberg egyenesen azt állítja, hogy Eucken „módszertani eszméje alapján . . . egy olyan feladatot old meg, amely eddig megoldhatatlannak látszott . . . ,nevezetesen összekötő kapcsot létesített az elmélet és a történet között, vagyis a gazdasági valóságnak „nomotetikus” és „idiografikus” megismerése között.”⁶² — Eucken művének előszavából mindenesetre kicsendül a módszervita fáradtságának hangja, amikor azzal kezd, hogy könyve nem módszertani, hanem a valóság megismerésére törekvő munka. Ezzel szemben bírálói többnyire mégis csak módszertani jellegű munkának minősítik, még pedig nem ok nélkül, mert ez a mű legalább is olyan mértékben irányul az izoláló elvonás módszerének a megalapozására, mint annak rendszertani alkalmazására. Mármost véleménye szerint az elszigetelő elvonás, amelyet vagylagosan kiélezve kiemelő elvonásnak (pointierend hervorhebende Abstraktion) is nevez, az egyetlen megfelelő ideálitipikus módszer, mert a generalizáló elvonás útján legfeljebb reáltípusokat

⁶¹ *Carl Brinkmann*: Gustav Schmoller u. die deutsche Volkswirtschaftslehre, id. munka 173. és köv. l.

⁶² *L. Heinrich Freiherr v. Stackelberg*: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Bemerkungen zu dem gleichnamigen Buch v. Walter Eucken, Weltwirtschaftliches Archiv, 51. Bd 1940. I. 246. l.

lehet nyerni. Ilyenek volnának a gazdasági fejlődés fokai, Sombart gazdasági rendszere és a Spiethoff-féle gazdasági stílusok egyaránt. Ezzel szemben saját gazdasági rendszerei számára azért emel az ideáltipikus minőségre igényt, mert azok a konkrét gazdasági rendek „szerkezeti elemeit”, vagyis „tisztá formáit” emelik ki. Más szóval modellek a gazdasági valóság megismerésére. Hogy ezt a valóságot egyszerűen „a mindennapi gazdasági élettel” azonosítja, az már tudományos szempontból nyilván csak kisiklásnak tekinthető. Ez a tévedése azonban már az ideáltipikus módszer alkalmazására, nem pedig magára a módszerre vonatkozik. Utóbbi vonatkozásban viszont az a döntő, hogy az általánosító elvonás az elszigetelőtől vajon tényleg olyan nagy mértékben üt-e el, mint ahogy azt Eucken gondolja? Amonn nyitva hagyja ezt a nehezen eldönthető kérdést, azt azonban leszögezi, hogy Eucken két alapvető ideáltípusa, a központilag vezetett gazdaság és a forgalmi gazdaság egyaránt általános fogalom.⁶³ Hasonló nézetnek ad kifejezést Hans Peter is, amidőn arra utal, hogy „az ideáltípusok olyan elemekből állanak, amelyeket a tiszta elmélet dolgozott ki.”⁶⁴ Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy Eucken az elszigetelő elvonás útján nyert ideáltípusok alapján azután maga is az általánosító elvonásra akar rátérni, ami nem ellentmondás. Az elméleti-történeti fel fogás előharcosa ugyanis ideáltipikus rendszereinek kidolgozása után azok alapján a történelmi gazdasági rendeket vizsgálja abból a szempontból, hogy a rendszer elemeit mennyiben tartalmazzák, és az ekként „felfedezett szerkezeti elemekből (akarja) a konkrét gazdasági rend képét összerakni.”⁶⁵ Bíráloi ezt a módszert egy ideáltipikus

⁶³ L. Alfred Amonn: Nationalökonomie und wirtschaftliche Wirklichkeit, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Bd. 153. H. 1. Januar 1941. 131. és köv. l.

⁶⁴ L. Hans Peter: Die neue Methodologie Walter Euckens. Bemerkungen zu dem Buche „Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Finanzarchiv, N. F. Bd. 8. H. 1. 1940, 169. l.

⁶⁵ L. Walter Eucken: id. munka, különösen 197. és köv. l.

egyetemes szerszámládához hasonlították,⁶⁶ pedig inkább hasonlít — mindennemű mellékgondolat kizárásával — a képes építőszekevény nevű játékszerhez. Az elmélet szekrényében hevernek az építőkövek, amelyekből mozaik-szerűen össze kell rakni a történelmi gazdasági rend képét. Ez sem lehet azonban a mindennapi gazdasági rend teljes képe, amint azt Eucken oly gyakran hangoztatja. — Az elszigetelő elvonás módszere egyébként valóban közel áll az elvonással idealizáló elszigeteléshez, tehát nem is oly új módszer.⁶⁷ Ezt a felfogást annál is inkább elfogadhatónak tartjuk, mert már maga a „kiélezve kiemelés” is Max Weber-nek egy vagy néhány szempont „egyoldalú felfokozására”⁶⁸ vonatkozó ismert kitételére emlékeztet.

Az ideáltípus kérdése azonban az új szintetikus irányok hívei közül nemcsak azokat foglalkoztatja, akik az elméleti-történeti szempontokra, hanem azokat is, akik a bölcséleti és politikai-szociológiai elemekre helyezik a súlyt. Az ideáltípus fogalma körül az ellentétek két ponton ütköznek ki, az eszményi típusoknak az észszerű sémákhoz és a reáltípusokhoz való viszonya körül. Mindkét esetben az ideáltípusok valóságértéke forog kockán. Max Weber annakidején nem kísérelte meg, hogy pontosan megvonja a határt a hipotézis és az eszményi típus között. Az ideáltípus, mint a gazdaságtörténet eszköze, a gazdaságtörténet és a gazdaságelmélet között lebeg. Weber hangsúlyozta ugyan, hogy az ideáltípus kutatásra és „szemléltetésre”

⁶⁶ L. *Wilhelm Vleugels*: Volkswirtschaftslehre als Lehre von der geschichtlichen Wirklichkeit stb., id. értekezés 503. l. és

1. *Hans Möller*: Wirtschaftsordnung, Wirtschaftssystem und Wirtschaftsbild. Ein Vergleich der Auffassungen von W. Eucken, W. Sombart und A. Spiethoff, Schmollers Jahrbuch 64. Jg. Viertes H. 1940. 93. l.

⁶⁷ L. *Wilhelm Vleugels*: Volkswirtschaftslehre als Lehre von der geschichtlichen Wirklichkeit stb. id. értekezés 519. l.

⁶⁸ L. *Max Weber*: Die „Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, in „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre”, Tübingen, 1922, 191. l.

szolgál, de eleve tiltakozott az ellen, hogy a történelmi valóság „lényegének, tartalmának” tekintsék.⁶⁹ Ezzel szemben mind a lényegszemléletnek, mind a szemléltetés (anschaulich) elméletnek és az ideáltipikus történetelméletnek a hívei erősen támadják a Weber-féle eszményi típus utópisztikus vonását. Így Weippert logikailag mindenesetre igen tetszetős módon akként akarja megkülönböztetni az észszerű sémákat az eszményi típusoktól, hogy a sémák fikciók, amelyek kívül esnek a „megértés” körén,⁷⁰ és ezzel Sombart felfogásához közeledik.⁷¹ Hasonlóképen Spiethoff⁷² és Eucken⁷³ is le akar törölni az ideáltípusról minden utópisztikus vonást. Nézetünk szerint azonban Max Weber mégis csak bölcsen tette, hogy nem állított fel határsorompót az eszményi típus és a tiszta elmélet között. Ő ugyanis egyfelől határozottan leszögezte, hogy az eszményi típus egy „tiszta gondolattermék”, egy „utópia”,⁷⁴ másfelől azonban megállapította, hogy „az ideáltípus nem hipotézis, de irányt akar mutatni a hipotézis számára”,⁷⁵ és ezzel nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy az észszerű sémák is kapcsolatban álljanak a valósággal, amennyiben a cselekvés a feltételezett értelemben megy végbe. Ezt nevezte Weber objektív lehetőségnek.⁷⁶ Azok, akik ezt a lehetőséget tagadják, egyfelől gyakran hangoztatják, hogy a gazdaságelmélet teljesen fiktív, másfelől pedig azt képzelik, hogy saját elméletük ki tud zárni minden hipotézist. Ez a szerénytelen felfogás különösen jellemző egyes újabb fenomenológusokra.

Az ideáltípus viszonya a gazdaságtörténethez még

⁶⁹ L. Max Weber: id. értekezés, 190. és 195. l.

⁷⁰ L. Georg Weippert: Die idealtypische Sinn- und Wesensverfassung stb. id. értekezés 305. és 308. l.

⁷¹ L. Werner Sombart: Die drei Nationalökonomien, id. munka 258. és köv. l.

⁷² L. Arthur Spiethoff: id. értekezés 58. és köv. l.

⁷³ L. Walter Eucken: id. munka 297. l. 63. jegyzet.

⁷⁴ L. Max Weber: id. értekezés, különösen 191. l.

⁷⁵ L. Max Weber: id. értekezés 190. l.

⁷⁶ L. Max Weber: id. értekezés 179. l.

bonyolultabb, mint a puszta elmélettel való kapcsolata, különösen amióta az eszményi típus és a gazdaságtörténet közé beékelődött a szemléletes elmélet és ezzel újból időszűrűvé vált a reáltípus kérdése. Sombart és Spiethoff egyaránt ideáltípusnak tartja a maga gazdasági rendszerét, illetve stílusát, de mindketten „a történeti valóság lényegét” akarják megragadni és így „a valóság képmását”, történelmi keresztmetszeteket akarnak nyújtani;⁷⁷ Eucken viszont elvi ellensége ennek a szemléletes gazdaságelméletnek, mert szerinte minden keresztmetszet, akár rendszer, akár stílus, akár gazdasági fejlődési fok, reáltípusnak tekintendő.⁷⁸ A helyzet azonban az, hogy az eszményi és a reáltípus között éppúgy elmosódik a határ, mint az eszményi típus és a tiszta elmélet között, a reáltípus és a gazdaságtörténet között pedig éppenséggel nem könnyű feladat különbséget tenni. Különösen szétfolyó azután a határ az eszményi típus kevésbé elvont fajai és a reáltípus között. Kitűnik ez a Bücher-féle fejlődési fokok példájából. Nem egészen találó ugyanis az a megállapítás, hogy ezek a fejlődési fokok reáltípusok, mert voltaképpen az ideál- és reáltípusok ötvözetei. Van t. i. egy elméleti vázuk is, amely kimeríti az eszményi típus ismérveit, és ez a váz a termelés és a fogyasztás szervezeteinek egymáshoz való viszonya. Ehhez az ideáltípushoz azonban annyi gazdaságtörténeti vonás tapad, hogy a két jelleg egybeolvad; viszont el kell ismerni, hogy a zárt házigazdaság fokával Bücher egy olyan típust alkotott, amely az ideál- és reáltípus előnyeit nagymértékben egyesíti. A reáltipikus jellegen kívül még Eucken sem emel más kifogást Bücher első fejlődési fokával szemben, talán azért, mert az a központi irányítást is magában foglalja. A második fejlődési fokra nézve a kritika már régen tisztázta, hogy az csak a kezdetleges városi gazdaságnak felel meg, mert a fejlett városi élet már nem a megren-

⁷⁷ L. *Arthur Spiethoff*: id. értekezés, 59. 61. és 84. l.

⁷⁸ L. *Walter Eucken*: id. munka, különösen 48. és köv. l. és 278. l. 20. egyzet.

delésre való termelésnek, hanem a forgalmi gazdaságnak a képét nyújtja. Ennélfogva a határhaszoniskolához tartozó közgazdák, akik a gazdasági fejlődési fokok tana iránt megértést mutattak, ezt a középső zavaró fokot el is ejtették. Eucken annyiban megy tovább, hogy az újabb német gazdaságtörténeti kutatásokra támaszkodva, először is rámutat arra, hogy az interlokális kereskedelem a városok között milyen jelentős kapcsolatokat teremtett, másfelől pedig hangsúlyozza, hogy a kötött és a szabad gazdaságnak milyen változatos formái alakultak ki már a városi gazdaságban is. Eucken kétségtelenül egyszerűbb ideáltípusokat szerkeszt, mint Bücher. Ő a gazdasági szabadság és a központi irányítás szempontjait külön-külön ideáltípusokká fokozza, holott Bücher a termelés és a fogyasztás szervezeteinek bonyolultabb viszonylatát választja ismervül. Bücher sémája csak a zárt házigazdaságban válik be teljesen. A városi gazdaságban, annak sokféle reáltípusa folytán, csődöt mond, a közgazdaság fokán pedig kétségtelenül nehézségeket okoz. Ennél a foknál ugyanis éppenséggel figyelembe kell venni a kötöttség és a szabadság elemeit is. Bücher mindenesetre csak később osztotta kifejezetten két alkorszakra a közgazdaság fokát, még pedig a zárt államgazdaságra és a többé-kevésbé nyílt kapitalisztikus gazdaságra.⁷⁹ Ilymódon a reáltípus követelményének még eleget tudott tenni, a nélkül, hogy a közgazdaság ideáltípusos vázával ellentétbe került volna. Ezt azonban csak annak köszönhette, hogy az ő korában a teljesen központilag irányított gazdaság még az utópiák birodalmába tartozott. Ha ezt a rendszert is be kellett volna sorolnia a közgazdaság alkorszakai közé, akkor már bajba jutott volna, mert a központilag irányított gazdaság

⁷⁹ L. *Karl Bücher*: „Volkswirtschaftliche Entwicklungsstufen“ in „Grundriß der Sozialökonomik, I. Abt.“ Tübingen, 1914. 14. l.

Megjegyzendő azonban, hogy Bücher e megkülönböztetésének alapjait már régebbi munkájában is megtaláljuk.

L. *Karl Bücher*: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Tübingen, 1901. 157. és köv. l.

legszélsőségesebb faja a termelés és a fogyasztás szervezeteinek különállását — a zárt házigazdasághoz hasonlóan — meg akarja szüntetni, hogy mind a kettőt egységes irányítás alá helyezze. A Bücher-féle gazdasági fejlődési fokok összetett váza végeredményben nehezebben volt kiemelhető a valóságból, mint a központilag irányított és a forgalmi gazdaság két egyszerűbb eszményi típusa. Az irányított gazdaság napjaink életbevágóan fontos problémái közé tartozik, úgyhogy önként kínálkozott a beosztás alapjául. Eucken két fő ideáltípusára nézve igen találó Max Webernek a cserére vonatkozó az a megállapítása, hogy a hétköznapi szójárás értelmében a csere „egyszerű osztályfogalom”, az ilyen fogalmaknak a határa viszont elmosódik az osztályfogalom jellegével bíró ideáltípusokkal szemben.⁸⁰ Weber ezen a ponton jelentős engedményt tesz, mert egyébként tiltakozik azon elterjedt felfogás ellen, „mintha a kultúrjelenségek területén az elvont típus az elvont általánossal azonos lenne”.⁸¹ Eucken két alapvető típusát azonban bizvást az elvontabb ideáltípusokhoz sorolhatjuk, amelyek közel állnak az osztályfogalmakhoz. A freiburgi közgazda esete tehát a mellett szól, hogy az ideáltípusok legelvontabb fogalmaihoz inkább általánosító mintsem elszigetelő elvonás útján lehet eljutni.⁸² Az izoláló elvonás, amely egy tényálladéknak egyes oldalait emeli ki és fokozza fel,⁸³ főképpen az eszményi típusok alsóbbfokú fajainál alkalmazható, amelyek már valamely

⁸⁰ L. Max Weber: id. értekezés 202. l.

⁸¹ L. Max Weber: id. értekezés 201. l.

⁸² Megjegyzendő, hogy minden ideáltípus tartalmaz általános vonatkozást, de az csak „többé-kevésbé” érvényesül az inferiorákra nézve, holott az igazi (természettudományi) általános fogalmak az inferiorákra egyenlően érvényesek.

L. Max Weber: id. értekezés 191. l. és

1. Bernhard Pfister: Die Entwicklung zum Idealtypus. Eine methodologische Untersuchung über das Verhältnis von Theorie und Geschichte bei Menger, Schmoller und Max Weber, Tübingen, 1928. 171. l.

⁸³ L. Walter Eucken: id. munka 281. l. 28. jegyzet.

elvontabb ideáltípusnak vannak alárendelve. Ezek a kevésbé elvont ideáltípusok az egyenként kiválogatott szerkezeti elemek kombinációi útján jönnek létre. Ilyenek pl. a forgalmi gazdaságon belül a piaci formák alosztályai.

A gazdasági rendszerek eszményi típusainak felállításánál azután döntení kell maguknak a rendszereknek a sorrendje felett. Ez egy alapvetően fontos elméleti kérdés. Ha a gazdasági rendszerek hívei a történelmi hűség ellen nem akarnak vétetni, akkor helyt kell adniok a forgalmi gazdaságnak is. Ez azonban még nyitva hagyja a sorrend problémáját, mert nincs a gazdasági rendszereknek egy általános érvényű történelmi időrendje. A tiszta ökonómiának tehát ettől függetlenül kell indokolnia, hogy a történelmileg változó gazdasági szervezeti formák közül, amelyek a tapasztalati tárgyat alkotják, ismerettárgy gyanánt miért kell első helyen a szabad gazdaságot választania. Ha erre választ akarunk adni, akkor ott kell kezdenünk, hogy a gazdaságnak két öseleme van: egy tárgyi és egy alanyi. Az egyik a javak szűkössége, a másik az emberi cselekvés. A javak szűkösségének természeti adottsága ellen a küzdelem különböző szervezeti formákban folyik, de amióta fejlett gazdaságról beszélhetünk, azóta minden gazdasági rendnek számolnia kell a homo oeconomicus magatartásával is, amelyet a klasszikus iskola a termelés, a határhaszoniskola pedig a fogyasztás oldaláról ragadott meg. Szabad gazdasági rend mellett a gazdaság-lélektani elem kétségtelenül érvényesül, kötött rend mellett más tényezők korlátozzák; de hogy mit kell szabályoznia, azt minden irányított gazdaságnak tudnia kell. A homo oeconomicushoz fűződő vitát már sokszor nyilvánították lezártnak, de az mégis csak minduntalan kiújul, mert csak azt tisztázta, hogy az elméleti közgazdaságtannak is joga van izolálni, de nem adott választ arra a kérdésre, hogy a gazdasági ember mennyiben felel meg a tapasztalatelviségnek és mennyiben fikció. Ha ehhez hozzá akarunk szólni, figyelembe kell vennünk, hogy a homo oeconomicus elméletileg kétféle szerepet tölthet be: a racionális séma

és a típus szerepét. Az egyik minőségében az elméleti közgazdaságtannak, a másikban a tipológiának a tárgya. A tiszta ökonómia feltételezi, hogy minden emberben meg van adva a gazdasági képesség, pedig ha meg is van, akkor is különböző mértékben van megadva. Ennek dacára a gazdaságelmélet bizonyos fokig joggal indul ki a gazdasági ember észszerű konstrukciójából, mert aki nem üti meg a kellő mértéket a piacon, azt a verseny kiselejtezi. A homo oeconomicus mint típus azután az autonóm gazdasági ember, vagyis a jogállam keretei között gazdaságilag szabadon cselekvő ember, akit az önérdek vezérel. Az elméleti közgazdaságtan erre vonatkozólag utalhat arra, hogy a tipológia is az utilitarizmus eszményi típusának tartja a gazdasági embert. Más lapra tartozik, hogy ez a típus mennyire van elterjedve. Ha az életformák szellemtudománya nem is kutatja behatóan ezt a kérdést, mégis erre nézve is hivatkozhatunk Spranger-re, aki a hatalmi emberrel kapcsolatban leszögezi, hogy „rendszerint beválik (a politikusnak) az a számítása, hogy az emberek többsége a gazdasági típushoz tartozik, vagy legalább is annak vonásai határozottabban kiütkeznek rajta.”⁸⁴ A gazdasági ember tehát messzemenően valóság. Lehet ezt a tényt erkölcsi szempontból bírálni és a gazdasági erkölcsöt az utilitarizmussal azonosítani, amelyet mint eszközértéket az értékek rangsorában utolsó hely illeti meg, de maga a tény nem lehet vitás. Egyébként az etika sem kifogásolja az önérdek érvényesülését mindaddig, amíg magasabb értékeket nem sért. Ha pedig szükségesnek mutatkozik a gazdasági életben az önérdek érvényesülésének korlátozása, ez csak intézményes jogi szabályozással valósítható meg. Ez a helyzet még heroikus korszakokban is, amikor a gazdasági egoizmust magasabb értékek pusztán a belátás alapján is megfékezhetik. Nem csekély az ilyen fejlett erkölcsi érzékű egyének száma, és mégis, nincs olyan hadigazdaság, amely az állami parancsszót nélkülözni

⁸⁴ L. Eduard Spranger: id. munka 219. 1.

tudná. Normális időkben pedig éppenséggel nem lehet számolni azzal, hogy az erkölcsi autonómia a jogi korlátokon túl is érvényesüljön a gazdasági életben, mert aki nem használja ki a gazdasági harc lehetőségeit, az versenytársával szemben alulmarad. A magára hagyott gazdasági élet a verseny színhelye, éppúgy, mint a magára hagyott politikai élet. Ebből következik, hogy aki a versenyt nem tartja minden tekintetben üdvösnek, annak elsősorban kívülről kell beleavatkoznia a gazdasági életbe, aki pedig beavatkozik, annak ismernie kell az autonóm gazdasági ember természetét. Ezért kell a szabad gazdaságnak a központilag irányított gazdaságot rendszertani sorrendben megelőznie. Amennyire egyetértünk Euckenel abban, hogy mind a forgalmi mind a központilag irányított gazdaságnak helyt kell adni az ideáltipikus gazdasági rendszerek között, annyira elhibázottnak tartjuk, hogy a központilag irányított gazdaságot a forgalmi gazdaság elé teszi.

Nézzük immár közelebbről a gazdasági rendszerek ideáltípusainak belső tagozódását. Elvileg helyes, hogy Eucken forgalmi gazdaságában a pénzgazdaság szervezeti formáit a piaci formáktól különválasztja. A központilag irányított gazdaságban minden valószínűség szerint azért tekint el ettől a megkülönböztetéstől, mert feltételezi, hogy ez a rendszer a pénzt és a hitelt államosítja. A piaci gazdaságban célszerűnek látszik a pénzgazdaság két fő fajának elkülönítése azon az alapon, hogy a pénz egyúttal számolási egység-e vagy sem. A „külön pénz, külön számolási egység” típus (2) ugyanis nemcsak a fejlett naturálgazdaságnak, hanem a modern inflációnak az esetét is fedi, ami feltétlenül előnye. Ellenben a pénzrendszerek osztályozása a pénz keletkezésének, illetve teremtésének módja szerint nem eléggé egységes. A legegyszerűbb még az első rendszer, amely csupán a dologi pénzre terjed ki. A második rendszer nagyjában a szabad valutarendszernek felel meg, amelybe azonban az állami pénzszaporítás is beleszólhat. A pénz ugyanis ezen a fejlődési fokon „áruszállítás vagy szolgálat ellenértéke gyanánt” jön létre,

de a mellett állami kötvények is forgalomba kerülhetnek. Itt tehát egy felemás rendszerrel állunk szemben. A harmadik rendszer ismérve, a hitelező pénzteremtő szerepe pedig voltaképpen visszanyúlik a másodikba is, viszont ez az ismérv általában eléggé jellemző a megelőző jegybankpolitika korszakára, amely átmenetet alkot a szabad és az államosított pénzrendszer között. Egészében véve a pénzrendszereknek ez a bonyolult csoportosítása aligha viszi előbbre a pénzelmélet ügyét.⁸⁵ Helfferichnek Eucken által közbevetőleg említett beosztása, amely szabad és kötött valutarendszereket különböztet meg, jobban beleillett volna a központilag irányított és a forgalmi gazdaság eszményi típusaiba.

Ezzel szemben szerencsés a piaci formáknak zárt és nyílt keresleti és kínálati formákra való bontása, ami lényegében a hagyományos síkon mozog. — Világos ugyanis, hogy a szabad és a monopolisztikus forgalmi gazdaság kategóriáit állítja fel, amelyek közül az első történelmileg a gazdasági liberalizmus fénykorának, a második pedig az oligarchikus liberalizmus korszakának felel meg. Alapjában véve már Wieser is így járt el, amikor a közgazdaság elméletén belül egy egészen külön részben tárgyalta a gazdasági hatalom problémáit.⁸⁶ Euckennél itt legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy nem emeli ki eléggé azt a fontos gazdaságtörténetiényt, hogy a verseny a gazdasági élet egyes körzeteiben maga termeli ki az ellenmértét, hanem kissé egyoldalúan a szervezeti formák pluralitására helyezi a súlyt. Őt az érdekli, hogy a monopólium az idők folyamán csaknem minden gazdasági rendben előfordult, úgyhogy az egyes gazdasági rendekben a szabadságnak és a monopóliumnak számos változatai találhatók meg egymás mellett. Ez egy értékes szempont,

⁸⁵ Ebben a vonatkozásban tehát nem oszthatjuk Stackelberg kedvező véleményét.

L. *Heinrich Freiherr v. Stackelberg*: id. értekezés 279. l.

⁸⁶ L. *Friedrich v. Wieser*: *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*, id. munka IV Die private Wirtschaftsverfassung 273—291. l.

de nem változtat azon, hogy egyes korszakokban a monopólium jelentősége olyan csekély volt, hogy megközelítően szabad gazdasági rendszerről lehetett beszélni.

A központilag irányított gazdaságra térve át, mindezekelőtt le kell szögeznünk, hogy Euckennél ezen gazdaság és a forgalmi gazdaság között nincsen meg a kellő átmenet. A legközelebb áll a piaci gazdasághoz a tervgazdaságnak negyedik — legenyhébb — faja, amelyben az irányítás a hivatás és a munkahely megválasztására nem terjed ki. Van azonban a kötött gazdaságnak egy olyan nevezetes átmeneti típusa is, amelyben a beavatkozás már igen számottevő, központi irányításról viszont még nem lehet beszélni. Elméletileg természetesen elegendő volna a két végletet, a központilag totálisan irányított gazdaságot és a szabad forgalmi gazdaságot megkülönböztetni, s mindazt, ami közbeesik, vegyes rendszernek nevezni. De ha valaki részletezi a két fő rendszeren belül a rendszerek fajait, akkor már valamiképpen meg kellene teremtenie az átmenetet, már csak azért is, mert a kötött, de központilag még legfeljebb részlegesen irányított szervezeti formának gazdaságpolitikai szempontból nagy a jelentősége. Eucken ideáltípusos rendszerének osztályozása ebben a tekintetben hiányos.

A második lépés az elméleti-történeti szintézis terén az egyes történelmi gazdasági rendek megszerkesztése az előzetesen nyert ideáltípusos rendszerek alapján. Erre nézve a szerző csak néhány példát hoz fel, de az bizonyos, hogy az egyes gazdasági rendek tana a közgazdaságtan alkalmazott részét lenne hivatva pótolni és ebbe leírás útján még több gazdaságpolitikai elem kerülne bele, mint a rendszerek ideáltípusaiba. A gazdaságpolitikának ilyenképp nincsen önálló rendszertani helye. Eucken kifejezetten nem is foglalkozik a gazdaságpolitika problémáival. A gazdaságpolitika elméleti vonatkozásai mindenesetre be lehetne illeszteni ideálpolitikus rendszerébe, mégpedig nagyobb részt a központilag vezetett gazdaságba, de hogy a gazdaságpolitika alkalmazott részét a gazdasági rendek

tana feleslegessé tehetné, ezt már határozottan kétségbe kell vonnunk.

Hasonlítsuk itt még össze nagy vonásokban Eucken és Sombart rendszertani felfogását. A kapitalizmus történetírója módszertani művében a gazdaságtudománynak két rendszerét állítja fel, amelyeket ő, úgy látszik, vagylagosaknak néz, pedig a kettő között a különbség épen rendszertani szempontból nem csupán alaki. Az A) séma tudniillik a nemzetgazdaságtant — az elméleti hagyományoknak megfelelően — „általános” néven megtartja, míg a B) séma a nemzetgazdaságtant két részre osztja: általánosra és különösre, úgyhogy az utóbbi révén a gazdasági rendszerek történetelmélete vonulna be a gazdaságelméletbe: az empirikus nemzetgazdaságtan viszont a gazdasági rendszerek történetére terjedne ki. Sombart t. i. empiria alatt a történetet érti, de az a nézete, még pedig joggal, hogy „Modern kapitalizmusa” részben elméleti, részben történeti jellegű mű. Ezért Sombart igazi rendszertani sémájának a B. séma tekinthető, amely a gazdasági rendszer általános vonatkozásait az elméletbe utalja, annak „különös” része gyanánt. Euckennek ezen a ponton lényegesen más az álláspontja, minthogy ő csak ideáltipikus elméletről akar tudni. Ami a gazdaságpolitikát illeti, erre nézve Sombartnak a felfogása nem eléggé tisztázott. Ő maga is találóan jegyzi meg, hogy „az okozza a zavart, hogy az elméletnek két ellentéte van: az empiria és a praxis.”⁸⁷ Míg az empiriát a nemzetgazdaságtan különös része gyanánt iktatja be, addig a gyakorlati közgazdaságtant a gazdaságtechnológiának engedi át. Azon nem csodálkozhatunk, hogy a történeti résznek a közgazdasági politikától való elhatárolása kissé bizonytalan, mert még a tiszta gazdaságelmélet is rendszerint tartalmaz némi történelmi elemet, ha nem is olyan mértékben, hogy az különállását veszélyeztethetné. A gazdaságpolitika és a

⁸⁷ L. Werner Sombart: Die drei Nationalökonomien, id. munka 327. és köv. l.

gazdaságtörténet között azonban sokkal szorosabb a kapcsolat. A gazdaságpolitikában a történeti vonatkozások mindig számottevő szerepet játszanak, és fordítva, a gazdaságtörténet is erősen telítve van gazdaságpolitikai elemekkel. Így azután a gazdasági rendszerek történetelméletével öntudatosan, vagy öntudatlanul már a gazdaságelméletbe is egy csomó gazdaságpolitikai vonatkozás kerül bele, ha pedig még külön empirikus rész gyanánt is szerepel a gazdasági rendszerek története, akkor éppenséggel kevés tér marad a gazdaságpolitika számára. Sombart azonban valamelyes tért mégis csak ad neki, bármennyire le is nézi a gazdaságtechnológiának ezt az ágát. Eucken ellenben, mint láttuk, nem ismer külön gazdaságpolitikát, hanem csak az egyes gazdasági rendek tanát. Nála a rendszer a forma, a rend pedig a történelmi valóság. Etimológiai szempontból megfelelőbb volna, ha éppen ellenkezőleg, rend alatt a formát, rendszer alatt pedig a tartalmat értené. Sombart ilyenformán jár el, mert nála a rend a rendszer formája, csak hogy a rend fogalma sajátos módon nem a rendszer egész szerkezete, hanem — a szellem és a technika mellett — annak csupán egyik alkatrésze. Az ő csaknem szellemtörténeti materialisztikus felfogásával magyarázható, hogy a gazdasági rendszer alkatelemei közül a gazdasági szellemet helyezte első helyre a gazdasági rend elé. Eucken azonban elveti a „megértést”, s így élesen kikel a gazdasági szellem fogalma ellen, és erősen vitatja azt is, hogy a megértés módszerének sajátos német jellege lenne.⁸⁸ Pedig bármi is a megértés módszerének eredete, az bizonyos, hogy a szellemtörténeti irány kiépítése mégis csak német filozófusok érdeme. A „megértés” minden esetre a történeti módszernek kedvez, s így részben magyarázatot nyújthat arra, hogy Sombart rendszere reál-típus, nempedig ideáltípus.

Ezekután megállapíthatjuk, hogy a gazdaságtudomány körében az elméletnek a történethez való viszonyára nézve

⁸⁸ L. *Walter Eucken*: id. munka 278. l. 20. jegyzet.

két rendszertani irány alakult ki: a tiszta elméleti és a szintetikus irány. Előbbi külön akarja választani az elméletet a történettől, de a történelmi elemeket teljesen mégsem tudja kizárni, A tiszta elméleti irány hívei nem egyszer hangoztatják, hogy a gazdaságtörténet csak szolgája az elméletnek. A szintetikus irány legnevezetesebb képviselői Wieser, Sombart és Eucken, rendszertani szempontból azonban mélyreható különbségek állanak fenn közöttük. Míg Sombart elméleti érzéke dacára elsősorban gazdaságtörténész maradt, addig a másik kettő elsősorban elméleti közgazda. De az ideáltipikus elmélet e két kiváló képviselője között is lényeges eltérések mutatkoznak. Wieser számára az ideáltipikus váz tulajdonképpen csak keret volt a gazdaságelmélet részére. Ezzel szemben Eucken számára az ideáltipikus elmélet szolgáltatja azokat az elemeket, amelyekből a történeti gazdasági rend szerkezete felépíthető. Eucken szintézise az ideáltipikus rendszer és a gazdasági rendek tana között határozottan az elmélet elsőbbségének jegyében áll, ami nagy érdeme, viszont ez a szintézis a gazdaságpolitika elméleti kérdéseit nem oldja meg. Az egyes gazdaság és a forgalmi gazdaság igen jó eszményi típusok, utóbbi akkor is, ha két alkorszakra bontják: a szabad és a monopolisztikus forgalmi gazdaságra. Amikor azonban tovább akarunk haladni, és egy újabb megközelítéssel az állami beavatkozást is figyelembe akarjuk venni, — és ezt kell tennünk nemcsak a központilag irányított gazdaságban, hanem már a liberális nemzetgazdaságban is, akkor merülnek fel az elméleti nehézségek. Ezeket pedig nem lehet kiküszöbölni az elméleti-történeti módszerrel sem, mert ennek a révén a leírás hátsó ajtaján kikerülhetetlenül belopódnak a gazdaságpolitikai elemek.

III. 2. c) A gazdaságpolitika elmélete.

Az állam és a gazdasági élet között a kapcsolatok olyan sokoldalúak, hogy a hamisítatlan liberalizmus tagadó álláspontja a gazdaságpolitikával szemben immár túlhaladottnak tekinthető. Ma már nem elegendő a pénz-ügytanban az állam eszközmegszerző tevékenységével foglalkozni, amit a szabadelvű iskola sem tudott kikerülni, — mert régi igazság, hogy a liberalizmus fogalma még fénykorában is csak az eszközök előállítására terjedt ki, de nem az eszközök felhasználására, — hanem ennél tovább kell menni és vizsgálni kell az állam és a gazdasági élet kapcsolatait, nemcsak gyakorlati, hanem elméleti szempontból is.

A gazdaságpolitika elméleti vonatkozásainak rendszer-tani feldolgozására nézve immár számos kísérlet történt. Ezek között a megoldás módozatait illetőleg két véglettel találkozunk: az egyik az imént említett liberális álláspont, amely a gazdaságpolitika elmélete elől mereven elzárkózik, a másik pedig teljesen a politikának engedné át a gazdaságpolitika elméletét. Feltételezhető, hogy többek között Eucken is az utóbbi nézetet vallja, és ezért ejti el a gazdaságpolitikának még a gyakorlati részét is. Elvégre a történeti irány mindenféle gazdasági rendet leírhat. Leírhatja mind az értékítéletek alapján központilag irányított gazdaságot, mind az állítólag értékítéletektől mentes, de a valóságban a liberális világnézet alapján magára hagyott forgalmi gazdaságot. Az elméleti-történeti író gazdasági világnézeti álláspontja nem kell hogy feltétlenül előtérbe kerüljön, de a sorok között rendszerint mégis csak kivehető. Így Euckennél a gazdaságpolitikai rész rendszertani el-ejtése nyilván arra vezethető vissza, hogy a politika döntő szerepét elismeri.⁹⁹ Hasonló okokból tartja feleslegesnek a közgazdaságtan gazdaságpolitikai részét Schachtschabel is, aki azt a tények tanába és a gazdasági formákról szóló

⁹⁹ L. *Walter Eucken*: id. munka, különösen 163. l.

variabilis tanba akarja beolvasztani.⁹⁰ Ami pedig Gottl-t illeti, nála semmi kétség sem fér ahhoz, hogy azért tudja nélkülözni a gazdaságpolitikát, mert az alakulatok elmélete alapján véve az irányított gazdaság tana, amely csak a „helyes életet”, illetve Weippert ontológiai fogalmazásában a „helyes ittlétet” vizsgálja. Ilymódon az értékítéletekkel a lényegszemlélet egyfelől csak mint adottságokkal számol, másfelől pedig nem veszi figyelembe, hogy ellentét merülhet fel a „való” és a „kellő” világ között.⁹¹ Erre csak azt mondhatjuk, hogy minden gazdasági iránynak megvannak a maga „harmonistái”.⁹² Gottlnak és a hozzá közelállóknak a felfogása politizmusnak nevezhető abban az értelemben, hogy a gazdaságpolitika normáit a társadalom formálásának a normáiból akarják levezetni. Így fogja fel a politizmust Gerhard Weisser,⁹³ mert a gazdaságpolitikát, mint az értékítéletek tudományát, teljesen a filozófiának akarja alárendelni.⁹⁴ Tisztában van ugyan azzal, hogy a

⁹⁰ L. H. G. Schachtschabel: id. munka 56. l.

⁹¹ L. Friedrich v. Gottl-Ottlilienfeld, különösen „Volk, Staat, Wirtschaft und Recht”, Berlin, 1936. 133. és köv. l.

L. Georg Weippert: Daseinsgestaltung, id. munka 9. és köv. l. és

L. Georg Wippert: Vom Werturteilstreit zur politischen Theorie, Weltwirtschaftliches Archiv 49. Bd. 1939. 93. l.

Megjegyzendő, hogy Jens Jessen is a „való és a kellő világ közötti látszólagos ellentét” áthidalásáról beszél. (L. Jens Jessen: Über die Aufgaben der Volkswirtschaftslehre, id. értekezés 9. l.)

⁹² Élesen állást foglalnak az ontológia ellen Weddigen, Hero Möller, Stackelberg és részben Weisser is.

L. Walter Weddigen: Das Werturteil in der politischen Wirtschaftswissenschaft, in „Festgabe für v. Zwiedineck-Südenhorst”, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 153. H. 3/4. 1941. különösen 282. l.,

L. Hero Möller és Gottl vitáját utóbbinak „Wirtschaftspolitik und Theorie” című munkája körül a Schmollers Jahrbuchban 64. Jg. 2. H. 1940. 105—8. l., 4. H. 99—102. és 102—103. l.

l. Heinrich Freiherr v. Stackelberg: id. értekezés 281. l. és

l. Gerhard Weisser: Wirtschaftspolitik als Wissenschaft. Erkenntniskritische Grundfragen der praktischen Nationalökonomie. Stuttgart, 1943. 136. és köv. l.

⁹³ L. Gerhard Weisser: id. munka 114. l.

⁹⁴ L. u. a.: id. munka III. l. és 49. és köv. l.

politizmusnak is megvan a maga világnézeti háttere,⁸⁵ de nem számol azzal, hogy a gazdasági életben kívülről csak a politika tud közvetlenül érvényesülni. Weisser idevágó felfogása csak akkor lenne helytálló, ha Plato álma a bölcsek uralmáról valóra válna. Van azonban gazdaságpolitikai felfogásának egy másik alapvető hibája is, még pedig az, hogy csak a gazdaság feletti értékítéleteket tartja a gazdaságpolitika tárgyának, amelyeket a gazdaságelmélet csak mint adottságokat vehet számításba,⁸⁶ de nem veszi figyelembe a gazdaságpolitika sajátos célját: a termelékenység növelését, mert az csak az eszközérték jellegével bíró gazdasági értéknek a fokmérője.⁸⁷ De ez nem ok arra, hogy a közgazdaságtan gazdaságpolitikai viszonylatban teljesen feladja öncélúságát. Több joggal emeli ki Weisser, hogy a termelékenység és a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége — szabad verseny rendszere mellett összeütközésbe kerülhet egymással,⁸⁸ úgyhogy a termelékenység bizonyos fokig mindig világnézeti probléma marad. De ez az elv sem teszi elfogadhatóvá azt az álláspontot, hogy a termelékenység szempontjából is teljesen alárendelt tudomány legyen a gazdaságpolitika. A helyzet az, hogy szabad verseny rendszere mellett egyensúlyi állapotban a termelékenység nem gazdaságpolitikai kérdés. Ezt már kellőképpen tisztázta a matematikai elmélet, amely mellett éppen Weisser is állást foglal.⁸⁹ Mihelyt azonban egyensúlyi zavar keletkezik, ami belső gazdasági okokból is bekövetkezhetik, akkor

⁸⁵ L. u. a.: id. munka 119. l.

⁸⁶ L. p. o. *Franz Eulenburg*: Allgemeine Volkswirtschaftspolitik. Staat und Wirtschaft. Zürich-Leipzig, 1938.

Eulenburg azonban nem szorítja olyan szűk határok közé a gazdaságpolitika tudományát, mint Weisser, hanem az állam és a gazdaságpolitika kapcsolatait tekinti az általános gazdaságpolitika tárgyának.

Megjegyzendő, hogy Surányi-Unger tovább ment, mint Eulenburg, mert a „Közületi Gazdaság” tanában egyesítette a gazdaságpolitika és a pénzügytan elméletét.

⁸⁷ L. *Gerhard Weisser*: id. munka 51. l.

⁸⁸ L. *Gerhard Weisser*: id. munka 118. és köv. l. és 120. l. 33. j.

⁸⁹ L. *Gerhard Weisser*: id. munka 43. l.

már a gazdaságpolitikának kell közbelépni. Szerencsésebbnek tartjuk Hans Peter rendszerét, aki a gazdaságpolitika elméleti vonatkozásait a gazdaságelmélet körében boncolja.¹⁰⁰ A gazdaságpolitika elméleti megalapozását illetően jelentős munkát végeztek azok a közgazdák is, akiket a szintetikus-organikus csoportba lehetne sorolni. Ez az irány nem helyez súlyt sem az állam sem a gazdasági élet elsőbbségére, hanem kifejezetten szintézisre törekszik, ami nem csekély nehézséggel jár. A szintetikus organikus irány főbb hívei Weddigen, Helander, Vogel és Wilbrandt. Nekik azt kellene megokolniok, hogy miként jön létre a gazdaság és az állam dualizmusából¹⁰¹ egy új kategória. — Helander a lehető legnagyobb nemzeti jövedelem formális fogalmában, Weddigen a hozadékelméletben,¹⁰² Vogel a közjó objektív értéktételeiben, amely a nemzet összes tagjainak egyéni jólétét is magában foglalja,¹⁰³ keresi a megoldás útját, Wilbrandt felfogása pedig nem áll távol a Weddigenétől.¹⁰⁴ Ezek az írók helyes nyomon járnak, amikor a gazdaságpolitika legfőbb célját a termelékenységben látják, de túlságosan bizakodók, amikor azt hiszik, hogy a gazdaságpolitikából az értéktételeket ezen az alapon teljesen ki lehet zárni. A Schäffle-féle organikus hasonlat a szabadság és a kötöttség szintéziséről¹⁰⁵ még

¹⁰⁰ L. *Hans Peter*: Grundprobleme der Theoretischen Nationalökonomie III. Automatischer Prozeß und gestaltete Volkswirtschaft. Fragen der angewandten Theorie, Stuttgart, 1937. 56. és köv. l.

¹⁰¹ L. *Sven Helander*: Rationale Grundlagen der Wirtschaftspolitik, id. munka 76. l.

¹⁰² L. *Walter Weddigen*: Theorie des Ertrages, mit 2 Kurven im Text, Jena, 1927. különösen 53. és köv. l., továbbá

u. a.: Grundriß der Wirtschaftstheorie unter besonderer Berücksichtigung der Volkswirtschaft, Jena, 1934. 91. és köv. l. és

u. a.: Das Werturteil stb. id. értekezés 278. l.

¹⁰³ L. *Emanuel Hugo Vogel*: Politik und Wirtschaftswissenschaft, Jena, 1938., különösen 100. l.

¹⁰⁴ L. *Robert Wilbrandt*: id. munka 6. l. 7. jegyzet és 24. l. 40. j.

¹⁰⁵ L. *Walter Weddigen*: Der Organismusgedanke in der Wirtschaftstheorie. Zur 35. Wiederkehr des Todestages von Albert

korántsem kapcsolja ki az értékítéletek problémáját. Az „objektív értékítélet” lehetősége is nagyon kétes. Nem oszthatjuk tehát Helandernek azt az optimista nézetét, hogy a tudós politikai meggyőződése nem gördít akadályokat a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának útjába.¹⁰⁶ Erről csak akkor lehetne szó, ha pontosan meg tudná határozni, hogy a nemzeti jövedelem és vagyon létrehozásában a két fő alkatelemnek, a magángazdaságinak és a gazdaságpolitikainak mekkora az érdeme. Ez a közgazdasági beszámításnak egyik legsúlyosabb problémája, amely, mint minden gazdasági beszámítási probléma, sem mechanikus egyöntetűséggel, sem számszerű pontossággal meg nem oldható. A számszerű pontosság kérdése a liberális közgazdaságtanban tulajdonképpen fel sem merül. Ott legfeljebb az egyes gazdaságoknak lehet számszerű tervük, mert az egyes gazdaságok összhangzatos egybekapcsolását a piaci gépezet végzi el; gépezetnél pedig csak a mechanikai képzetnek lehet helye, ez viszont a társadalomtudományokban mindig csak analógia jellegével bír. A szabad piac egy különleges szerkezet, egy olyan gép, amelyen nincs feltüntetve, hogy hány lóerejű, hanem csak az van ráírva, hogy a lehető legnagyobb lóerejű. A tervgazdaság azonban nem érheti be a bürokratikus gépezet leghatásosabb működésének feltételezésével, hanem számszerű tervekkel kell készítenie adott történelmi helyzetekben. Egyébként a szabad verseny hívei is tisztában vannak azzal, hogy az észszerűség csak viszonylagos lehet, de meggyőződésük mégis csak az, hogy a legnagyobb gazdasági erő kifejtés a versenytől várható. Ha valaki már arra a mérsékeltbb álláspontra helyezkedik, hogy a verseny rendszere minden hiányossága dacára is viszonylag a legjobb, akkor már feladta a világnézeti bizonyosságot, amelyet az egyik olda-

Schäffle. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 99. H. 1. (Nov. 1. 1938.) 1. l. és

u. a.: Das Werturteil stb. id. értekezés 280. l.

¹⁰⁶ L. *Sven Helander*: Rationale Grundlagen der Wirtschaftspolitik, id. munka 42. l. köv.

lon a szabad gazdaság harmóniájába, a másik oldalon pedig a központi irányításba vetett feltétlen bizalom jelent. Ha a termelékenység nagyságát egy szintetikus, részben szabad, részben irányított gazdaságban akarjuk meghatározni, akkor már konkrét kérdéssel állunk szemben.

A gazdaságpolitika elméleti vonatkozásainak rendszertani helyére nézve még nem alakult ki uralkodó álláspont. Itt elsősorban két megoldás jöhet szóba. Az egyik az, hogy a gazdaságpolitika elmélete az alkalmazott gazdaságpolitikától ne választassék külön, hanem az osztatlan gazdaságpolitikában kerüljön az elméleti rész az alkalmazott részek elé. A másik megoldás abban állana, hogy az ideáltipikus elmélet körébe állíttassanak be a gazdaságpolitika elméleti vonatkozásai. Wieser is már tulajdonképpen erre az útra lépett, sőt ő még a pénzügytan elméleti alapkérdéseit is beállította a közgazdaság fokába. Ezen a téren túl messze is ment, a gazdaságpolitikát illetőleg azonban nem ment és nem is mehetett még elég messze, mert az ő korában a gazdaságpolitika még főként a szociálpolitikában és a kartellpolitikában merült ki.¹⁰⁷ Ma már azonban szükségesnek mutatkozik, hogy az irányított gazdaság is figyelembe véttessék. Ezen az alapon a határhaszoniskola jólismert ideáltipikus elméletének továbbfejlesztése mellett foglalunk állást. Három ideáltípus legyen az elmélet kerete: az egyes gazdaság, a forgalmi gazdaság és az irányított gazdaság. A forgalmi gazdaságon belül megkülönböztetendő a szabad és a monopolisztikus alkorszak, az irányított gazdaságon belül pedig a részlegesen és a totálisan irányított gazdaság.

Mi legyen mármost a vezető szempont a gazdaságpolitika elméleti vonatkozásainak az irányított gazdaság ideáltípusába való beillesztésénél? A gazdaságpolitika elmélete a legszorosabban összefügg az államcélok kérdésével. A jogállam a szabad verseny játékától várta a leg-

¹⁰⁷ L. *Friedrich v. Wieser*: *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*, id. munka 286. és köv. l.

nagyobb termelékenység biztosítását, tehát elvileg nem ismerhetett gazdaságpolitikai célt. Ezzel szemben minden más államnak a termelékenység fokozása a sajátos gazdaságpolitikai célja, de ennek a célnak rangsora az egyes államok értékrendjében igen különböző. Így a jóléti államban a liberalizmus szabad utilitarizmusa helyett egy szabályozott utilitarizmus érvényesült, amely a gazdasági értéknek elsőrendű szerepet juttatott; ellenben a kultúrállamban a gazdasági érték már csak eszközérték jellegével bír.¹⁰⁸ Minthogy pedig a többi államcél a gazdasági célnak nincsen alárendelve, a gazdaságelmélet csakis a termelékenység fenntartására vagy fokozására irányuló beavatkozással foglalkozhatik behatóbban. Ami pedig a nemgazdasági állami célokat illeti, az elmélet ebben a tekintetben annak a lehető tisztázására szorítkozzék, hogy a megvalósításukra irányuló beavatkozás milyen gazdasági hatásokat válthat ki. Hogy a termelékenység növelése a gazdaságpolitika legfőbb sajátos célja, arra nézve meg lehetős egyetértés áll fenn. A nézeteltérések ott kezdődnek, hogy a versenynek a termelékenységre mi a hatása. Nézetünk szerint a versenynek az irányított gazdaságban nagy jelentőségű szerepet kell biztosítani, mert különben kikerülhetetlen a produktivitás hanyatlása. A lét anyagi feltételeiért küzdő embernek, a homo oeconomicus-nak a magatartásából fakad a verseny. Hatásaival ma már senki sincs minden vonatkozásban megelégedve. Hátrányainak kiküszöbölése azonban nem történhet a közhatalom beavatkozása nélkül, mert a gazdasági erkölcs az erkölcs azon heteronom területeihez tartozik, ahol a jogi biztosítékok elegendhetetlenek. Ugyanez áll a beavatkozás másik fajtájára is, amelynél a nemgazdasági államcélok előtt sokszor a gazdasági szempontoknak is meg kell hajolniuk.

Az irányított gazdaságban szükségszerűen emelkedik

¹⁰⁸ L. Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. Akadémiai értekezések a filozófia és a társadalomtudományok köréből, IV. kötet. 3. sz. 1931. 24. és 28. l.

a gazdasági bürokrácia jelentősége. Minél kevésbé küszöböli ki azonban a versenyt, annál jobban meg tudja oldani a békegazdaságban feladatát, mert van jó és rossz bürokrácia, de éppen a verseny lehető fenntartása az intézményes biztosítéka annak, hogy a gazdasági élet az irányítás folytán ne veszítsen lendületéből. A mesterséges halastóban a halak elpuhulnak, veszítenek életerejükből. A halászmesterek azonban már rógóta rájöttek a védekezés módjára: közepes nagyságú ragadozó halakat helyeznek el a tóba, amelyek a kis halak közül a gyengébbeket elpusztítják, az erősebbeket viszont nem tudják elnyelni, de üldözésükkel fürgeségre szoktatják őket. Az irányított gazdaságban is így kell eljárni: versenyt kell belevinni, nehogy a gazdasági életerő elsatnyuljon a bürokrácia halastavában. Így merül fel a teljesítményversenynek, vagyis az eszményi irányított versenynek a követelménye, amely a magánérdeket csak annyiban korlátozza, amennyiben az a közérdekbe ütközik.

A verseny szabályozásának alapvető problémáját a gazdaságpolitika többi elvi kérdésével együtt az ideáltipikus elmélet a legcélszerűbben az irányított gazdaságnak a keretében tárgyalhatja.

IV. Befejezés.

Végeredményben a közgazdaságtan ma már nem zárkozhatik el azoknak a beható összefüggéseknek az elvi vizsgálata elől, amelyek a gazdasági élet és az állam között a pénzügytan keretén kívül is fennállanak. Nem teheti ezt már csak azért sem, mert a termelékenység problémája csak a szabad forgalmi gazdaságban tisztán gazdasági jelenség, de már a verseny rendszeréből kinövő monopolisztikus forgalmi gazdaságban is részben állami feladattá válik. Ilymódon az értékítéletektől teljesen mentes álláspont elveszti létjogosultságát, a termelékenység részben világnézeti kérdés lesz, s a politika és a közgazdaságtan

között súlyos határsértéseket idéz fel. A helyzetet azután még jobban kiélezi a nemgazdasági államcélok előretérése. Ezeket a vitás kérdéseket azonban az egyoldalú politikai felfogás nem tudja gyökeresen megoldani. A politika és a gazdaságelmélet viszályából a kivezető utat az az elméleti ideáltipikus rendszer mutatja meg, amely a hagyományos elméleti alapokra támaszkodva, figyelembe veszi a gazdaság szervezeti formáinak történeti változásait is.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Idegen rendszer és saját rendszer.	3
II. Myrdal és a politikai módszervita.	8
III. A német politikai módszervita:	
1. a főbb rendszertani sémák;	13
2. a főbb vitakérdések:	
a) az időtlen elmélet,	22
b) a gazdaságelmélet és -történet viszonya,	28
c) a gazdaságpolitika elmélete.	44
IV. Befejezés.	52

Értekezések a nemzetgazdaságtan köréből:

ÚJ SOROZAT.

I. KÖTET:

1. *Navratil Ákos*: A föld jövedelmezősége.
2. *Hegedűs Lóránt*: Az adótan társadalmi elmélete.
3. *Heller Farkas*: Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány.
4. *Balás Károly*: A vásárlóerő és a gazdasági szabadság összefüggései.
5. *Balás Károly*: Rend és szabadság.
6. *Ifj. dr. Boér Elek*: Az amerikai kapitalizmus és a monopolisztikus verseny.
7. *Navratil Ákos*: A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája.
8. *Ifj. dr. Boér Elek*: A közgazdaságtan rendszere és a politika.

